

2024 • 7

LXXVII. évfolyam • július

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

Tartalom

Balla Sándor: Nagyvárad: kintem és bentem 3

petőfi 200

Romhányi András: Történetek és emlékhelyek. Petőfi utolsó napjainak
nyomában. 4

emlék-napok

Váry O. Péter: A befejezett síremlék.
Gábor Áron végső nyughelyének históriája (1.) 14

enciklopédia

Pálfalvi Pál: A kászoni temetők növényvilágáról 18
Czagány Zsuzsa – Gilányi Gabriella: Felfedezések erdélyi levéltárakban.
A Lendület Digitális Zenei Fragmentológia
Kutatócsoport töredékfeltáró útja 28

galéria

Laczko Vass Róbert: Makkai János be nem teljesedő 80. születésnapjára 30

Lapszámunk szerzői:

Czagány Zsuzsa – tudományos főmunkatárs, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest
Gilányi Gabriella – tudományos főmunkatárs, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest
Laczko Vass Róbert – színművész, Kolozsvár
Pálfalvi Pál – ny. tanítóképzési biológianár, Székelyudvarhely
Romhányi András – művelődésszervező, Budapest
Váry O. Péter – újságíró, Sepsiszentgyörgy

A címlapon: temetésének 170. évfordulóján, 2019. július 4-én kapta meg azt a végtisztességet
Gábor Áron, amelyben 1849-ben nem részesülhetett. Kocsis B. János felvétele.
A hátsó borítón a Kolozsvári graduále lapja a Kolozsvári Állami Levéltárban.
Kép: Czagány Zsuzsa, Gilányi Gabriella.

Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott,
valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Szabadság

Nagyvárad: kintem és bentem

Nagyvárad hiányával sokáig nem foglalkoztam – egészen addig, amíg a bőröm alá nem férkőzött. Ez a különös hiányérzet már alig kapaszkodik a valóság táptalajába, mert ködös emlékek és belső illúziók egyvelegére épül. Már azelőtt ismertem, hogy jártam volna ott, már azelőtt ott jártam, hogy megismerhettem volna őt.

Tél volt, január közepe. Harcedzett munkanélküliként sétálgattam a Körös-parton. Akkor épp minden rossz volt. Hogy kicsit felejtsek, megálltam nézelődni a Rogériuszt és Észak-Őssit összekötő híd felett. A nap olyan elszántsággal sütött, mintha csak a jeges tájat lángra akarná lobbantani, amit én akkor nagyon nem bántam volna. Ráhajoltam a hídra, és a ropogósra fagyott Sebes-Köröst figyeltem. Egy néni morzsákat szórt a mélybe, a sirályok pedig olyan önkívületben repkedtek utánuk, hogy az engem teljesen megbabonázott. Felszabadított. Ahogyan táncoltak egymással, az maga volt a csillapíthatatlan rapszódia. Eszembe jutott a zacskós jelenet az Amerikai szépségből. A teljes élet a dolgok mögött. Csak álltam, és figyeltem őket, és úgy éreztem, nincsenek távlatok, minden időn kívüli.

A vadállat történet nélküli: nem rejteget, nem cipel, csak kitölti a jelent. Az ember viszont emlékszik a múltra és sejtí a jövőt, egy sínre pakolt, menetrend szerint közlekedő vonat. Vannak szerelvényei, masszív, parancsoló testisége. Van távlata, ráció magasítja a pont felé, így gyalogol a világ derekán. Hangszer ő, lihegő harmónia, disztichonba öntött vasköltevény. A vonat robusztus és eltökélt, akarata átzúg a tó túloldalára, de mindig két pont között halad. Engem a sirályok felszabadítottak a sínek szorító fogságából. Azóta többször is eszembe jutott ez a nap, amikor Nagyváradtól messzire sodródva újra homokórába zárt ólomkatonának éreztem magam, aki képtelen széttörni az üvegsivatagot.

A szubjektum és objektum fodrozódásait vizslató német idelisták után a kvantumfizika is megmutatta nekünk, hogy a világunk tökéletesen megismerhetetlen. És ugye a dolgok kettős természete: egyszerre itt és ott, egyszerre ilyen és olyan. Egyszerre alkotjuk magunk körül a valóságot és fejt vissza minket a valóság. Nekem Nagyvárad egyszerre a kintem és a bentem, bármikor is legyek, bármerre is legyek.

Miatta is rezonálhat a fájdalmasabb hangzásvilágú művekre másképp az elmém. Ő lehetett a gyújtópont: azon a nagyvárad hangversenyen Csajkovszkij Fátuma szólt, miközben a fekete ruhás hölgyön merengtem. És ott egyszer csak összekapcsolódtak a pontok elmém kusza labirintusában, amely rávezetett egy jól behatárolható szellemi bolyongásra. Csajkovszkij pedig a továbbiakban is elkísért engem. Beférkőzött az életembe. Szokássá vált. Később fekete tea, dohányfüst és szecsessziós bérházak félhomályában kibontakozó vad eszmecezerék társultak hozzá, és amikor a részletek eme összetalálkozása periodikus ringásban köszöntött vissza, máris többé vált. Rituálévá. A rituálé a szokás kiemelése a közből. A rituálé a szokás tudatosítása és megtisztelése, szentté avatása. Isteni alázattal tekintünk rá, majd teljesen alárendeljük neki a pillanatot. Nagyvárad számomra egy rituálé. Kiszakadás a történetből, egy magasabb nézőpont betöltése, ahonnan az eseményláncolat minden egyes pontjára ráláthatok.

„Te is olyannak látod-e ezt a fát, mint én?” – kérdezte tőlem a fekete ruhás hölgy a Rhédey-kertben. „Mi van akkor, ha én mást értek és érzek a fa mint szó és mint létező alatt?” – válaszoltam. Abban a pillanatban lezárt keringővé váltam, melynek néhai dinamikájáról csak a közeli magnóliafa emlékei árulkodtak. Nagyvárad. Ebben a városban tanultam meg, hogy a személypercepcióval nemcsak befogadunk, hanem teremtünk is. Itt tanultam meg más szívében úgy sétálni, hogy ne undok pacát hagyjak magam után. Itt értettem meg igazán, hogy bár növekvő entrópia a lelke mindennek, az ember mégis a rendet keresi. És hogy utazhatunk bármennyit is, ha önmagunkba nem váltunk jegyet időközönként, örökre elveszettek maradunk. Lassan négy éve, hogy hosszú idő után visszatértem Nagyváradra, azóta is itt vagyok, és immáron teljesen otthonába fogadott. Vagy talán mindvégig el se mentem innen?

Sau

Romhányi András |

Történetek és emlékhelyek

Petőfi utolsó napjainak nyomában

Mi,

magyarok, többnyire úgy tudjuk, Petőfi Segesvárnál esett el. A fehéregyháziak ilyenkor tiltakoznak, mondván: a csata Fehéregyházán volt, és Petőfi Héjjasfalva közelében tűnt el.¹ Persze, ez is igaz, de azért érdemes utánajárni, hogy Petőfi miképp jutott el a csataterre, mi történt az azt megelőző két hét során, s mit tudunk a költő csatabeli sorsáról.

Dienes András irodalomtörténész 1956-ban kapott lehetőséget arra, hogy több évtizedes kutatásainak végén rátehesse az i-re a pontot. A magyar–román akadémiai munkaközösség még majdnem az eredeti helyszínen végezhette feltáró terepmunkáját. Akkor, amikor a színtér – a vasúti töltéstől eltekintve – még szinte ugyanolyan volt, mint a csata idején. Négy évvel később még színes (!) filmet is forgathattak itt, de ezután rövid időn belül átalakult a táj, kiegyenesítették az országút vonalát. Fehéregyháza házai egyre több területet hódítottak el. Mára pedig Segesvár ipari negyede terjeszkedik, a csataternek szinte a felét „benőtték” már az üzemek, telepek. Ha valaki a segesvári csatát szeretné rekonstruálni, annak a régi térképeken kell eligazodnia.

Kezdjük térben és időben is messzebből a dolgot. Talán Mezőberényben történt a költő életének végzetes fordulata. Petőfi 1849. július közepén családjával barátjánál, Orlay Petrics Sománál vendégeskedett. A költő itt írta utolsó ismert versét, a Szörnyű időt. A házigazda által festett – utolsó, Petőfit ábrázoló – kép is ekkor készült. Petőfi ekkor civil volt, ugyanis május 5-én, immár második alkalommal lemondott tiszti rangjáról, és kilépett a seregből. A költő családjával Aradra indult Damjanichot meglátogatni, és egyben védelmet lenni a vár biztonságosnak tartott falai között. Ám váratlanul megjelent Kiss Sándor ezredes, az idő tájt Bem hadsegéde, Egressy Gábor honvédtiszt, a régi színésztárs társaságában. Bem üzenetét közvetítették: Petőfi jönne el Erdélybe, hozzá, Bemhez. Petőfi megbeszélte feleségével a dolgot – mindez a segesvári csata előtt két héttel történt.

Az Orlay-ház helyén ma a Városháza áll a Kossuth Lajos tér 1. alatt. Oldalán két tábla található, az egyik az Orlay-háznak állít emléket:

E TANÁCSHÁZA HELYÉN ÁLLT
ORLAI PETRICS SOMA
FESTŐMŰVÉSZNEK
(1822 – 1880)
A MAGYAR TÖRTÉNELMI
FESTÉSZET ÚTTÖRŐ MESTERÉNEK SZÜLŐHÁZA.

EMLÉKÜL MEZŐBERÉNY LAKOSSÁGA

1974 OKTÓBER

A másikon egy Petőfi-dombormű van az alábbi felirattal:

PETŐFI. INNEN RAGADOTT A VÉGZET
HARCZOK TERÉN SZEREZNI DICSŐSÉGET.
INNEN TÁVOZVA ÉRT UTOL HALÁLOD
S LETÉL HALÁLBAN HALHATATLANSÁGOT!

KEGYELETÜL
1899 ÉVI JULIUS HÓ 30-ÁN.

BÉKÉSVÁRMEGYE KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLETE

Bem apó emlékműve Fehéregyházán

A honvéd emlékmű Héjjasfalván, Zeyk Domokos bronzrelieffjével

A városban, az Orlay Ház Művelődési Központban Petőfi-emlékszobát rendeztek be. Kertjében 1983. augusztus 19-én állították fel a *Petőfi Mezőberényben* elnevezésű szobrot, melyet az azonos című Orlay-festmény alapján alkotott ifj. Szabó István. Nem tartozik tárgyunkhoz, csupán érdekesség, hogy Szendrey Júlia leánykorában a mezőberényi Wenckheim-Fejérváry-kastélyban található, a Benka Ádámné által vezetett nőnevelő intézet tanítványa volt. Az épület előtt egy Szendrey Júlia-mellszobor áll, melynek alkotója Udvary Júlia. A szobrot 1997 októberében avatták fel.

Azután, hogy eljuttatták Bem üzenetét a lángelkű költőóriásnak, Petőfiék másnap, 1849. július 18-án vagy 19-én Nagyvárd felé indultak.

A helyszínen – ahol a Körösön való átkeléshez a révet vetették igénybe – emlékművet állítottak. Az oszlopon Terényi Pónicsán Ádám domborműve látható, mely egy háromlovas kóberes (ekhós) kocsit ábrázol, melyből Petőfi éppen kitekint. Az emlékmű tábláján az alábbi szöveg olvasható:

ITT VOLT A RÉGI RÉV, AHOL
1849. JÚLIUS 18-ÁN

PETŐFI SÁNDOR

ÁTKELT A KÖRÖSÖN,
HOGY BEM TÁBORNOK
ERDÉYI SEREGÉHEZ
CSATLAKOZZÉK.

„EKKOR HAGYTA EL KÖLTŐNK
ÖRÖKRE ÁBRÁNDJAINAK HA-
ZÁJÁT, AZ ÁLTALA SOKSZOR
MEGÉNEKELT ALFÖLDET...”
<Orlay>

ÁLLÍTOTTA A MEZŐ-
BERÉNYI HAGYO-
MÁNYKUTATÓ KÖR
IFJÚSÁGA.
1961. július 31-én

Aznap este Biharugrán a református paplakban Soltész János lelképásztor adott Petőfiéknek szállást. Az Erzsébet utca 46. alatt található parókia – a paplak ma is áll, gyönyörűen

felújították – falán 1899. július 30-án lepleztek le egy táblát, mely ennek az éjszakának állít emléket:

E HELYEN
PIHENTE KI FÁRADALMAIT
A NEMZET NAGY LANTOSA
PETŐFI SÁNDOR
AZ 1849^{IK} ÉV JULIUS 18^{ÁNAK} ÉJJELÉN

LEROMBOLHATJA EGYKOR MAJD E HÁZAT
A NYERS ERŐSZAK, DURVA AKARAT
DE EMLÉKE HOGY EGYKOR ITT PIHENTÉL
SZIVÜNKBE VÉSVE MINDIG MEGMARAD

A Petőfi család és a két honvédtiszt július 20-án érkezett Tordára, ahol a református papi lakban, Miklós Miklós tisztelete-séknél szálltak meg.

A tordai paplak a Jósika Miklós (ma Ion Rațiu) utca 44. szám alatt található, jelenleg Nagy Albert itt a lelkész. A házban az egyik boltíves termet Petőfi-emlékszobának hívják, amelyben nincsenek emléktárgyak. Az épület falán két, Petőfi itt-tartózkodására emlékező tábla is van. Az utca frontján egy, 1900. március 15-én elhelyezett, három alakot ábrázoló, római kori kő dombormű fölötti márványtáblán ez áll:

E HÁZBAN SZÁLLOTT MEG
PETŐFI SÁNDOR
1849. július 21.-én.

Az udvar felőli falon Petőfi arcát egy, 1999. július 24–25-én felavatott, Suba László, tordai szobrászművész által alkotott, bronz dombormű őrzi, mely fehér márványtáblára van erősítve. Ennek felirata:

-PETŐFI-
1823-1849

A tábla fölötti szürke márványtáblába az alábbi feliratot vésték:

E HÁZAT RENOVÁLTÁK
ÉS KERÍTÉSÉT KÉSZÍTETTÉK
A HÍVEK ADOMÁNYÁBÓL
1976-BAN

A parókia kertjében 2009. március 15-én egy, a Petőfi családot ábrázoló szobrot állítottak, amely Suba László alkotása. Felirata:

PETŐFI
Torda, 1849

szabadság, szerelem

Tordán Petőfiék úgy döntöttek, hogy csak a családfő indul Bem után, Szendrey Júlia és a kis Zoltán – biztonságuk érdekében – a lelkészéknél maradtak. Innentől kezdve egyetlen száguldás a költő élete, mely a halállal ér véget. Július 22-én este Petőfi már Marosvásárhelyről írt levelet feleségének. Július 23-án Székelyudvarhelyen tartózkodott, majd Csíkszeredán keresztül július 24-én ért Kézdivásárhelyre, ahol a Szarvas fogadóban szállt meg.

Ennek helyén ma postaépület áll. Falán 1998. július 23-án leplezték le a Vetró András által készített emléktáblát. A Petőfi arcát ábrázoló dombormű alatt háromnyelvű szöveg áll:

A kelemenelki Simén-kúria

EZEN A TELKEN ÁLOTT
A „SZARVAS” FOGADÓ, AHOL
PETŐFI SÁNDOR
1849. JÚLIUS 24-ÉN MEGSZÁLLT

ÎN ACEST LOC SE AFLA HANUL
„SZARVAS” UNDE A FOST GĂZDUIT
ÎN ZIUA DE 24 IULIE 1849 POETUL
PETŐFI SÁNDOR

ON THIS VERY PLOT STOOD
THE INN „SZARVAS” WICH
HOUSED THE GREAT POET
PETŐFI SÁNDOR
ON JULY 24 1849

Petőfi innen Bem után „rugaszkodott”, majd július 25-én találkozott vele Bereckben.

Bereckben ma is tudják, melyik a Hankó-féle tornácos ház (Fő utca 228.), ahol Bem és Petőfi találkozott. Falán bronz emléktábla hirdette ezt az eseményt. A ház örökösödés által egy román ajkú ember tulajdonába került. A román forradalom másnapján a bronz emléktáblát eltávolították; sorsa ismeretlen. A tulajdonos jelenleg Németországban dolgozik, évente egyszer jár haza. Az előnytelenül átalakított épület ez idő tájt jórészt lakatlan, elhanyagolt. Ám a falu központjában a Pinokkió Óvoda előtt egy emlékfalon Petőfit és Bemet ábrázoló dombormű (alatta emléktábla) őrzi a találkozást. Felirata:

PETŐFI	BEM
1849. VII. 25	1999. VII. 25

Bem Petőfit azonnal visszahelyezte őrnagyi rangjába, ám a költő továbbra is (haláláig) civil ruhában maradt, mert az elkövetkező időszak pergő eseményei miatt már nem tudta magára öltetni – a négy nappal később, egy marosvásárhelyi szabónál megrendelt – tiszti öltözékét. Bem Bereckben vette hírért, hogy a honvédsereg Szászregennél vereséget szenvedett. Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön és Székelyudvarhelyen át azonnal Marosvásárhelyre indult. Petőfi vele utazott.

Székelyudvarhelyen a Botos utcában, a Bárány vendéglő udvarán egy cseh tüzér belekötött. Petőfi hiába figyelmeztette, hogy ő tiszt (őrnagy), a tüzér folytatta. Bem másnap – Petőfi kegyelmi kérelme ellenére – főbe lövette a provokátort.

A Bárány vendéglő ma már nincs meg, lebontották. helyére társasházat építettek, melynek falán tábla jelzi Petőfi emléket:

...CSAK ANNAK LEHET FOGALMA
A SZÉKEY VITÉZSÉGRŐL, AKI MAGA LÁTTA...
PETŐFI 1849. ÁPRILIS 17.

A NAGY MAGYAR ALFÖLD
ÉS A VILÁGSZABADSÁG ÉNEKESE.

PETŐFI SÁNDOR

EMLÉKÉRE,
AKI 150 ESZTENDEJE
E HÁZ HELYÉN ÁLLOTT
„BÁRÁNY” VENDÉGLŐBEN IS
IDŐZÖTT

OBKE SZÉKELYUVARHELY
OBT TORONTO
1999

A költő július 29-én már Marosvásárhelyen, Görög Károly kereskedő házában szállt meg.

Az impozáns Görög-ház Marosvásárhely főterén (Rózsák tere 2.) áll. Jelenleg a tér felől alig látszik az eléje épített ortodox templom miatt, ma katonai központként szolgál. A házat 1884. szeptember 28-án emléktáblával jelölte meg Marosvásárhely népe, melyet Jablonszky Vincze szobrász és műfargó készített:

PETŐFI SÁNDOR,
a szabadság dalnoka, MAROSVÁSÁRHELYT 1849. július 30-án
ezen Görög-féle sarokház főtéri erkélyes termében
EGRESSY GÁBORRAL együtt GÖRÖG KÁROLY és neje,
ZIEGLER VILMA
vendégszerető házigazdák körében, megreggelizvén,
innét indult
BEM JÓZSEF altábornagy kíséretében
a FEHÉREGYHÁZA (Segesvár)
melletti csatába, **hol 1849. július 31-én eltűnt.**

Itt még ember volt, innét indult ki nagy útra,
Hogy csillag legyen Ő. Fénye örökre ragyog!

A két felirat között középen egy dombormű van: lant, ágyúkra, kardokra, nemzeti lobogókra fektetve, babér- és cserefüzerektől köryezve.

Bem nem ebben a házban, hanem a közelében lévő Teleki Domokos-féle házban (Bernády György tér 2.) szállt meg. Itt rendezte be főhadiszállását. Itt kapta meg a hírt, hogy Lüdersz elfoglalta Segesvárt. Bem azonnal megértette, hogy a hadi helyzet változott: meg kell akadályozni, hogy az északról és délről fenyegető orosz seregek egyesülni tudjanak. Ezért úgy döntött, hogy Segesvárnál ütközik meg az ellenséggel. Haditanácsot tartott, és elrendelte a másnap reggeli indulást.

A Teleki-ház ma is áll. Jelenleg itt működik az Erdélyi Református Egyházkerület két Maros megyei esperessége, valamint a Vártemplom lelkeszi hivatala. Falán több emléktábla is van.

EBBEN A HÁZBAN SZÁLLT MEG A
VILÁGSZABADSÁG NAGY HARCOSA
BEM JÓZSEF TÁBORNOK
AKI 1849. JÚLIUS 30-ÁN REGGEL
INNEN INDULT

PETŐFI SÁNDOR KÍSÉRETÉBEN
A FEHÉREGYHÁZI CSATATÉRRE.
EMLÉKÜK LEGYEN ÁLDOTT MINDEN
SZABADSÁGSZERETŐ EMBER SZÍVÉBEN.
(1990. III. 15-ÉN ÁLLÍTTATTA A
MAROSVÁSÁRHELYI IFJÚSÁG)

Ez alatt korábban egy másik emléktábla is volt. Ez utóbbit mára eltávolították.

ÎN MEMORIA
EROILOR REVOLUȚIEI
(TINERETUL DIN TG. MUREȘ
1990)

A domborműves emléktáblát, Puskás Jenő alkotását 1999. július 29-én avatták. A dombormű alatti felirat:

PETŐFI SÁNDOR
1823 – 1849

IN MEMORIAM
1999. VII. 31.

Tipikus sorsot ért meg a marosvásárhelyi Bem-émlékmű. Alapzatát ditrói márványból készítette Szelecki Lajos debreceni kőfaragó. A szobor Huszár Adolf szobrászművész alkotása volt, melyet 1880. október 17-én lepleztek le – a Rózsák tere közepén, a 11. és 50. ház magasságában található. Az emlékművet a román bevonulást követően 1919. március 28-ára virradó éjjel – más főtéri szobrokkal együtt – ledöntötték, összetörték. Hosszas huzavonát követően a román hatóságok úgy döntöttek, hogy az emlékmű maradékát átadják Lengyelországnak. 1928. november 2-án jelentették is, hogy a szobor átadása megtörtént, és azt törölték a város leltárából. Ám az Lengyelországba soha nem érkezett meg, Bukarestben egyszerűen nyoma veszett az alkotásnak. Az egykori szobor helyén ma virágágyás van.

Marosvásárhelyen valaha állt még egy mára szinte elfeledett Petőfi-émlék. A Rózsák tere északkeleti sarkán (közel a Görög-házhoz) egy járdaszigeten Bernády György polgármester kezdeményezésére 1912. március 26-án oszlopot emeltek. A magyar szecessziós stílusú, hat méter magas terméskő obeliszken Kallós Ede szobrász bronz domborműve Bem és a múzsa alakjai között ábrázolta a kardjára csapó, csatába induló Petőfit, miközben Bem megpróbálja visszatartani őt. Az emlékmű tetejére a városi tanács 1913-ban egy turul elhelyezését tervezte. A szobrot ki is öntötték bronzból Budapesten, és árának egy részét ki is fizették, de az I. világháború végül is megghiúsította a terv megvalósítását. A román hatalomátvétel után, 1919. március 28-án a bronztáblát lefeszítették, sorsa ismeretlen. A megrongált oszlopot átfaragták. Talapzatára Ioan Schmidt-Faur bukaresti szobrász román katonát ábrázoló szobra került, melyet 1923. december 2-án avattak fel, s mely 1940-ig állt. Érdekesség, hogy a román katona emlékművére viszont feltettek egy kitárt szárnyú bronz sas figurát, keresztel a csőrében. Az egykori emlékmű helyén ma nincs semmi.

Petőfi, másnap (július 30.) kora reggel elvált Egressytől, akire Bem más feladatot szabott. Gyalokay Lajos százados kocsián indult Bem után Szitás(Székely)keresztúrra? Jegyezzük meg Gyalokay nevét, ugyanis ő a költő utolsó óráinak egyik szemtanúja. Neki köszönhetette volna Petőfi az életét, ha rá hallgatott volna... De még nem tartunk itt. Gyalokay és Petőfi Kelemen-telkén, a Simén-kúriánál álltak meg, ahol kellemes családi légkörben villásreggeliztek.

Az épületet többször átépítették. Helyén ma vendéglátóhelyként működő, kétemeletes, tekintélyt parancsoló kastély áll a 40. szám alatt, a Petry család tulajdona. A falán álló emléktáblák nemcsak Petőfiről és Bemről, de Jókai Mórról is megemlékeznek:

Petőfi Sándor
1823 – 1849

Bem József
1794 – 1850

ÁLDOTT LEGYEN E HÁZ
AHOL 1849 JÚLIUS 30-ÁN
UTOLJÁRA EBÉDELTE NAGY KÖLTŐNK
PETŐFI SÁNDOR

IN MEMORIAM
1999 JÚLIUS 30

ERDÉLYI KÖRÚTJA SORÁN
1853 MÁJUS 18-20 KÖZÖTT
E HÁZBAN SZÁLLT MEG
JÓKAI MÓR

KÉSZÍTTETTE
„Dr. KOVÁCS SÁNDOR”
CSERKÉSZCSAPAT
SEPSISZENTGYÖRGY

Reggeli után folytatták útjukat, délután érkeztek Szitáskeresztúrra. A késői ebédet Petőfi és Bem más tisztek társaságában együtt fogyasztotta el a Matskási-házban, majd sétálni indultak. A kisváros főutcája (piactere) tele volt emberrel, a késülő csata hírére fölbolydult a település. Petőfi mellé kalauzul egy talpraesett székely fiút rendeltek, Sipos Sándort. Nagy megtiszteltetés volt ez a fiatal legénynek. Bem a Matskási-udvarházban szállásolták el, míg Petőfi a Kemény-kúriába ment Zeyk Domokos századossal. Jegyezzük meg a százados nevét... igazi hős lett ő! A Matskási-ház már nem áll. Az 1940-es évek elején bontották le. Ma a városi kórház áll a helyén, címe: Kriza János utca 35.

A Kemény-házban idilli hangulatban telt az este. Bivalytejes puliszkát vacsoráztak, majd kimentek a kertbe, ahol padokra telepedve vidám társalgásba és nótázásba fogtak. A Kemény-házat ma – későbbi tulajdonosa, Gyárfás Domokos és fia Endre után – Gyárfás-kúriának hívják, a Petőfi utca 34. szám alatt áll. Az épület falára 1928-ban tették fel az emléktáblát, melyen ez áll:

Ebben a házban
töltötte utolsó estjét
PETŐFI SÁNDOR
1849. július 30-án.

Falai között és kertjében ma súlyosan fogyatékos gyermekek élnek. Ám a főbejárat mögötti helyiséget 2005. március 15-én leválasztották, amiben Petőfi-émlékszoba nyílt meg. Ezzel egyidőben egy Bemre emlékező táblát is avattak itt. A domborműves plaketten Bem arca látható oldalnézetből. A tábla szövege:

BEM JÓZSEF
1794-1850

HONVÉD TÁBORNOK,
A MAGYAR ÉS A LENGYEL
SZABADSÁGHARC KIEMELKEDŐ
SZEMÉLYISÉGE, HADVEZÉRE.
ÁLLÍTTATTA: DUNAKESZI LKÖ. 2005-BEN

Mintegy 15 esztendeje az itt dolgozók egyike, Rajti Orsolya szociális munkás nagy lelkesedéssel és szakértelemmel mutatatta meg az emlékszobát, és mesélte el Petőfi székelykeresztúri tartózkodásának eseményeit. Az emlékszoba ma üres, nem üzemel. A benne lévő kiállítási tárgyakat megőrizték. A város várhatóan hamarosan visszakapja az egész épületet, s akkor újra megnyílik.

Az épület sarkánál Petőfi eltűnésének 150. évfordulójára szoborkompozíciót állítottak; Lengyel István dunakeszi szobrászművész alkotását. Bemet és Petőfit ábrázolja, háttérben a történelmi Magyarországgal. Az „öreg” védő szeretettel fogja a költő kezét. Mintha vissza akarná tartani.

A Gyárfás-kúria kertjében a székesfehérvári Krajczáros Alapítvány 2009-ben Bemnek állított emlékfalat. A fából készült alkotás bal oldalán Bem rövid életrajza olvasható, míg jobb oldalán „GENERAL JÓZEF BEM” domborműve látható.

A kúria háta mögött áll Petőfi híres körtefája. Utolsó esztéjén alatta ült. A hagyomány azt tartja, hogy verset is írt a ház kisasszonyának emlékkönyvébe. Mindenesetre Kányádi Sándor négy sorosa – amely márványtáblába vésvé a fa körüli kerítésre van erősítve – ezt sugallja:

Haldoklik az öreg tanú,
Petőfi vén körtefája.
Azt beszélik ő látta volt
Verset írni utoljára.
(Kányádi Sándor)

Amikor 1969-ben kerítéssel vették körül a fát és helyezték el rajta a táblát, a fa még csak haldoklott, azóta el is pusztult. A csonk fölé 1990-ben lábakon álló tetőt húztak. Az elhalt körtefa maradványa ma is megvan, mellé 2017. március 15-én az eredeti körtefa utódjáról bejött fiatal körtefát ültettek. A körtefához vezető úton 2018. július 31-én avatták fel A mi Petőfink nevű emlékhelyet, mely hét téma köré (1849. JÚLIUS 30., HÉTFŐ; A VACSORA; A GYÁRFÁS-KÚRIA; A KÖRTEFA; 1849. JÚLIUS 31., KEDD; LEGENDAI SÍR; A KERESZTÚRI PETŐFI-KULTUSZ KRONOLÓGIÁJA) csoportosítja a Petőfivel kapcsolatos székelykeresztúri emlékeket.

Petőfi csaknem éjjelig maradt a Kemény-házban, a mai Gyárfás-kúriában, majd ígéretéhez híven Szitáskeresztúr központjába, a Szakál(l) János-féle vendéglőbe ment. Itt tisztársaival beszélgettek, nótáztak, boroztak.

A Csekefalvi utca és a Piactér (ma Szabadság tér) sarkán álló Szakál(l)-fogadó már nincs meg. A helyén álló épületben ma lakástextil-, valamint virág- és ajándéküzlet van. Falára 2008. március 15-én emléktáblát erősítettek.

E HÁZ HELYÉN ÁLLT AZ EGYKORI
SZAKÁL JÁNOS
FÉLE VENDÉGLŐ, AHO
PETŐFI SÁNDOR
UTOLSÓ ÉJSZAKÁJÁT TÖLTÖTTE

Itt, a téren áll Petőfi szobra, Márkos András alkotása, amelyet 1973. január 21-én avattak fel. Kevesen tudják, hogy nem ez volt az első Petőfi-szobor Keresztúron. Márkos Andrásnak egy másik alkotását ugyanitt már 1948-ban felállították. A művész azonban két nappal később úgy döntött, hogy a szobrot nem engedje tovább állni, mert az aránytalan. Való igaz, a korabeli fényképekből is az derül ki, hogy annak a szobornak bizony rövidek voltak a lábai... Így Márkos András másik szobrot alkotott, míg az elsőből mellszobrot készítettek, s az most a Petőfi nevet viselő iskola előtt áll a Kriza János utca 27. alatt.

Július 31. hajnalban megszólaltak a kürtök, verni kezdték a dobokat. Petőfi először szálláshelyére, a Kemény-kúriába ment, megreggelizett, elbúcsúzott a háziaktól, majd a Matskási-udvarra tért be. Itt találkozott Gyalokay Lajossal, aki ismét felajánlotta neki, hogy elviszi kocsiján. Először a Szitáskeresztúr nyugati végén kijelölt gyülekezőhelyre mentek, ahol Bem megsejmelte csapatait. Hajnali fél hatkor indult a sereg a csatáért,

köztük a költő is, Gyalokay kocsiján. A terület mára szinte teljesen beépült, itt most nem lehetne seregszembét tartani.

Amikor Petőfi és Gyalokay szekere megérkezett Fehéregyházára, akkor kezdődött a csata. Legalábbis akkor kezdtek el szólni az ágyuk. De ahhoz, hogy megértsük a történeteket, Petőfinek a harc alatti viselkedését, ejtsünk szót Bem hadviseléséről, és magáról az ütközetről.

Bem egészen különleges módon irányította az erdélyi hadsereget. Feltűnt itt, feltűnt ott, összevont néhány alakulatot, s rárontott az ellenségre. Kormánytól, utánpótlástól elvágvá, rögönözve harcolt. Emlékezzünk; azért jött vissza Bereckből Marosvásárhelyre, mert a mieink Szászrégennél csatát vesztek. Szándéka az volt, hogy az oroszokat visszaszorítja Besztercére, majd délre fordul, hogy elfoglalja Nagyszebent. (Ezt öt nappal a segesvári vereséget követően meg is tette.) Ám, mivel Lüdersz időközben benyomult Segesvárra, úgy döntött, hogy először mégis ott vív csatát. Seregével Marosvásárhelyről szinte „egy ugrással” Szitáskeresztúron termelt, de a csatát előkészítő haditanácson (még Marosvásárhelyen) arra is volt figyelme, hogy segítséget hívjon: parancsot küldött Kemény Farkas ezredesnek Kolozsvárra, hogy Hétúr felől és Dobay József alezredesnek Kóhalomra, hogy kelet felől csatlakozzanak hozzá Segesvár alatt. Végül ezen csapatok egyike sem érkezett meg a csatába. Így a magyaroknak mintegy 3400 emberük,³ míg az oroszoknak 9100–9200 katonájuk volt. Bem nem várta meg a támadást, hanem elébe ment annak. Ellenséges terepen, Szászföldön vállalta fel az ütközetet. A szászok nem csatlakoztak a magyar szabadságharcához, császárhűek maradtak.

S most kövessük Petőfi helyzetét, sorsát, majd ismerjük meg röviden a csata lefolyását. Bem Fehéregyháza nyugati határában állította fel csapatait, míg az ellenfél Segesvár keleti határában. Bem, vezérkarával eleinte az úgynevezett Monostor-kert dombjáról, majd a magyar ágyúütegeknél irányította a csatát. Nem sokat teketóriázott, bizván saját magában és az ördögi módon dolgozó székely tüzerekben, elkezdte ágyúzni az oroszokat. A csata elején egy ágyúgolyó megölte Grigorij Szkarjatyint, az oroszok vezérét. Helyére Artur Adamovics Nyepokojsickij ezredes lépett. A magyar bal szárny támadott, s már-már átöréssel fenyegetett, amikor az oroszok – jobb szárnyukat megerősítvén – ellentámadást indítottak. Bem ezért a jobb szárny lovasságának egy részét átvezényelte bal szárnyának megerősítésére. Nem volt szerencsés döntés, mert Lüdersz éppen ekkor indította rohamra kozákjait a magyar jobb szárny ellen. Ekkor már délutánra járt. Az oroszok rájöttek, hogy nem érkezik meg Bem utánpótlása, s így közel háromszoros túlerőben voltak. Lüdersz csapatai, amelyek a Hétúr felől várt magyar erősítés fogadására lett lekötve, felszabadult, s csatlakozott az orosz főszereghez. A mintegy 800 kozák lovas a Livádia kukoricásában szinte elsöpörte a maradék kicsi huszárcsapatot és a gyalogságot. Ezt látva Bem és vezérkara Héjjasfalva irányába menekült. Az oroszok pedig – éppen ennek megakadályozására – északon nagyszámú lovassereggel próbálták meg bekeríteni a menekülő magyarokat. Akik kocsin, lovon voltak, azoknak volt esélyük, a többieknek nem. Akinek sikerült kelet felé kitörni az átkaroló támadásból, az még az éjjel Szitáskeresztúrra ért; aki a csatamezőn maradt, azt lemészárolták. Kevés foglyot ejtettek, boszút álltak vezérükért. Az elesetteket kifoszthatták.

Petőfi, ebben a jól kezdődő, majd fejvesztett menekülésbe váltó csatában nem játszott vezető szerepet. Nem volt katonaruhában, oldalán nem volt kard. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy természetéből adódóan lelkesítette ugyan a honvédeket, de valójában semmilyen szerepet nem játszott; tényleges feladata ugyanis nem volt; tulajdonképpen senki sem törődött vele. Azaz mégis: Bem nem engedte a harcok közelébe, és egy végzetes pillanatban Gyalokay is felajánlotta a kocsiját neki.

Emléktábla a Gyárfás-kúria falán, Székelykeresztúron

De menjünk sorjában, és lássuk, mit tudunk költőnk csatabeli sorsáról. Csak egy-egy villanásra „látjuk” Petőfit ezekben a nehéz percekben. Illyés Gyula azt írja, „...mint a megszakadt filmszalag ugráló, ferde képei a hökkentő fehér üresség előtt.” Igen, valószínűleg pontos és hiteles adatunk van róla – egy-egy másodperc erejéig. S „a többi, néma csend”. Petőfit és Gyalokayt akkor hagytuk el, amikor kocsijukon megérkeztek Fehéregyházára, reggel 7-8 óra körül. Éppen az úgynevezett „filagóriánál”, egy, a Haller-kastélyhoz tartozó különös, falusi környezetbe nem illő, emeletes épületnél jártak. Meghallván az első ágyúszókat „mint a nemes harci mén, mely a rohamot jelző kürt szavára ideges lázzal röpi előre, Petőfi is a csata első jelét meghallva, üléséből izgatottan felpattant, a kocsiból búcsúzás nélkül leugrott, és sebesen előreszaladt” – emlékezett vissza Gyalokay Lajos százados feljegyzéseiben.

A filagória épülete ma is áll Fehéregyháza főutcáján – Fő út, 117. szám alatt –, ma a rendőrség épületeként szolgál. Naponta sok helybéli és turista sétál el mellette, aki nem is sejtí, hogy ez volt Petőfi életének utolsó, egészen biztosan azonosítható állomása. A többire csak azt mondhatjuk: nagyon valószínű.

Petőfi hamarosan újra találkozott Gyalokayval. A költő dél előtt 10 óra körül a Rogyina lejtőjén, az ágyúknál jelent meg, s a csata kimenetelének esélyeit vitatta meg vele. Azután a Monostor-kertnél tűnt fel. Bem állítólag meglátta őt, s azt mondta neki: Petőfi úr, önnek itt semmi keresnivalója, menjen hátra! Majd azt követően Petőfi elment onnan. De nem hátra, hanem a Sárpatok hídjához. Ez – mint később kiderül – rossz döntés volt, mert innen lehetett a legnehezebben elmenekülni.

A Monostor-kertnél ma néhány ház áll. Lakói, mint a falu többsége, románok. Valóban jó hely, innen belátni az egész csatateret.

Petőfi tehát bement a faluba. Részben a Sárpatok hídjá közelében időzött, részben az arcvonal irányába ment, részben be-betért a falu kocsmájába. No, nem inni, hanem híreket szerezni. Itt álltak meg ugyanis az első vonalból visszahúzódók és a csatába induló új erők is. Itt ápoltak sebesülteket is. Egy újabb név tűnt fel a szemtanúk között: Lengyel József. Kolozsvárott végzett szításkeresztúri sebészről – nem orvosdoktor, inkább afféle kirurgus, felcser – van szó. Lengyel érdeklődésből, saját szakállára jött ki a csatát megszemlélni, de hogy haszna is legyen, magával hozta felszerelését is, hogy segítsen, ha szükség lenne rá. Hát, lett! A sebész kora délután 2-3 óra körül többször látta Petőfit a Sárpatok hídjánál. A költő nézte a csatát, időnként elment, majd visszatért. Lengyel József ismerte őt, de a költő nem elegyedett szóba vele.

A Sárpatok hídját azóta korszerűsítették. Az egykori fahíd helyén ma széles, vasbetonból készült alkotmány áll. A falu felé eső, déli hídfőjénél, a kerítés tövében hosszú időn át egy faragott kőtömb volt, félig betemetve. A kő az egykori segesvári, ma Kiskunfélegyházán álló Petőfi-szobor talapzatából származott. Ma már nem található ott. Vele szemben, az út túloldalán, a hídfő északi felénél látta Lengyel József Petőfit. A kocsmá épülete is megvan még a Fő út 95. szám alatt. Azóta átépítették, hozzá is toldottak, lakóház lett belőle. Pincéje azonban olyan, mint amilyen 175 esztendővel ezelőtt lehetett. A kétezres évek elején a Suciú (korábban talán Szűcs?) család lakta. Ez a román család tudta, hogy házuk korábban milyen célt szolgált, és igen szívélyes viszonyban volt a mellette lévő házban (Fő út 97.) lakó Juhász fivérekkal, Jánossal és Zoltánnal. A testvérek malmot működtettek a szemrevaló építményben. Szerintük a posta és a kocsmá épülete korábban közös udvarban állott. Ma kerítés választja el őket egymástól. A malom épületében 1849-ben postahivatal működött, illetve a hátsó traktusban a postalovak istállói voltak. Sokan tévesen ezt az épületet tartják az egykori kocsmának. Mára ezt is átépítették, és szép lakóház lett belőle.

Délután 4 óra felé járhatott az idő. Petőfi a Sárpatok hídjától nyugatra, azaz az első vonal közelében tartózkodott. Mellette mintegy 30 méterre bevágott egy orosz ágyúgolyó. A költő – aki korábban már hat csatában vett részt – nem ijedt meg; nem tágított, csak a szemébe került földet törölgette hosszasan az ingujjával. Amikor 5 óra körül a csata fordulatot vett, s a Livádia felől elindult az iszonyú lovasroham a magyarok ellen, Lengyel figyelmeztette Petőfit, aki csak ennyit mondott erre: potomság. A sebész ekkor a Monostor-kert irányába mutatott, ahol Bem és kísérete már menekülőre fogta a dolgot. Petőfi ekkor ismerte fel a veszélyt, és ő is elindult.

A Livádia ma részben be van építve. A békés házak között senki nem gondol arra, hogy micsoda szörnyű mészárlás volt itt egykoron.

Ekkorra a hídon és környékén már teljes volt a zűrzavar. A magyar arcvonal felbomlott, mindenki eszeveszetten menekült. Ágyúval, székérrel csak a hídon lehetett átmenni. A menekülő emberek egymást gátolták a haladásban. Ebben a pillanatban tűnt fel Gyalokay. Arra biztatta Petőfit, hogy tartson vele, mert kocsija ott van a közelben, a Sárpatok töltésénél. A költő azonban úgy gondolta, hogy ebben a zűrzavarban a kocsi már bizonyára kereket oldott a kocsival együtt, inkább a magányos futást választotta. Tévedett. Gyalokay szekere ott volt, s a századosnak – bár menekültében még néhány sebesültet is kocsijára vett – végül is sikerült egérutat nyernie.

Petőfi pedig futott. Át a falun. Lovasok száguldottak el mellette, szekerek verték fel a port, a gyalogosok kétségbeesetten rohantak. Egyre kevesebben. Fél hat körül, a falu határát elhagyva épp akkor ért az úgynevezett Haller-kriptához, amikor a menekülő Bem és kis csapata is arra száguldott. Bem nem vette észre a költőt, a vele menekülő Pap(p) Lajos alezredes viszont igen. Nem tudni, hogy miért nem emelte nyergébe a menekülő költőt – félelemből, vagy mert alakzatban lovagoltak, esetleg más okból kifolyólag. Ekkor értek be, s támadták meg Bem csoportját a nassaui ulánusok. A Daczó Vilmos által vezetett székely huszárok azonban kivágták az öreget a kutya-szorítóból, s egérutat nyertek. Ám Bem alól kilótték a lovát, ő a közeli mocsárba esett, ahonnan az érte visszatérő huszárok csak órák múlva tudták kimenekíteni. A Haller-kripta helyén ma nincs semmi, talán már az idevalósiak sem tudják, hol is állt. A vasúti töltés miatt nem látszik a régi országút sem.

Petőfi végleg magára maradt. Képzeliük el a helyzetét: tíz nap folyamatos szekerezés, egy átvirrasztott éjszaka, az egész napos csata izgalmi, és a kánikulában megtett több kilométeres

A Gyárfás-kertben felállított térinstalláció

futás áll mögötte. A nagy zsvivaj, zaj elült körülötte, Bem és csapata is távol járt már, csak a kozák lovasok egyre erősödő dobogása hallatszott. Fejében lüktetett a vér, agya dolgozott: mi lesz most? Hát futott tovább. Ekkor látta őt meg az utolsó nyilatkozó szemtanú, Lengyel József, aki kölcsönkapott lóval menekült.⁴ Hátranézett, s meglátta Petőfit. „...felmerül előttem akkori alakja, amint födetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyával futni láttam.”⁵ Háromnegyed hat lehetett, már csak percek voltak hátra. Petőfi Héjjasfalva felé rohant. Egy kaptatóra (8) feljutván hátranézett, s meglátta, hogy az üldözők sokkal közelebb vannak hozzá, mint azt gondolta. Szíve és a lópaták dobogása már egy és ugyanaz. Pontosan tudni, melyik is volt az az emelkedő (a búni kaptató), ahol Lengyel József utoljára látni vélte a költőt.

Petőfi utolsó lehetőségként valószínűleg megpróbált bűvőhelyet találni az út menti füzesben. Itt, az Ispán-kútnál érték be, és leszúrták hat óraker. Ha elfogadjuk August von Heydte császári összekötő tiszt hivatalos jelentését – melyet évekkel később megerősített –, aki a csata után fél órával rátalált; a költőt egyetlen szúrás érte, mégpedig a mellén.⁶ Azt viszont nem tudjuk, hogy az utolsó pillanatban szembefordult-e üldözőivel, vagy azok a szabályzat szerint megkerülték őt, hogy szemből, felülről szúrják le. Talán nem is fontos.

Az Ispán-kutat mindenki megtalálja az országút szélén. 1962-ben állítottak itt emlékjelet, melynek tábláján ez állt:

AICI A CĂZUT
LA 31 IULIE 1849
PETŐFI SÁNDOR
ITT ESETT EL
1849 JULIUS 31-ÉN

1969-ben emlékművet emeltek itt. Ennek alapjába is jutott a hajdani segesvári Petőfi-szobor talapzatából. A négyszögletű oszlopnak az útra néző (északi) oldalán Hunyadi László Petőfi arc-domborműve volt, melynek orrát ismeretlenek újra és újra leverik. Kőtáblájának felirata a következő volt:

ITT ESETT EL 1849 JÚLIUS 31-ÉN
PETŐFI SÁNDOR
FORRADALMÁR KÖLTŐ, A NÉPEK
SZABADSÁGÁNAK HARCOSA
JULIUS 1969

2005-ben ismét változtattak az emlékhelyen. Bekerítették, és az út felőli oldaláról a Segesvár felé néző (a nyugati)

oldalra helyezték a domborművet, helyére Petőfi bronzból készült arc domborműve került, mely Gyarmathy János, marosvásárhelyi szobrászművész alkotása. A bronzrelief alatti táblán ez áll:

FELÚJÍTVÁ 2005-BEN
A BRONZPLAKETT
GYARMATHY JÁNOS ALKOTÁSA
TÁMOGATÓK: NEMZETI KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA (MAGYARORSZÁG),
RMDSZ, COMMUNITAS ALAPÍTVÁNY
--- 0 ---
RENOVAT ÎN 2005
PLACHETA DE BRONZ ESTE OPERA LUI
GYARMATHY JÁNOS
CU SPRIJINUL: MINISTERULUI MOȘTENIRII
CULTURALE NAȚIONALE (UNGARIA),
UDMR, FUNDAȚIA COMMUNITAS

A kő dombormű alatt, egy bronztáblán most az alábbi felirat olvasható:

MEMENTO
HUNYADI LÁSZLÓ ALKOTÁSA
FELÁLLÍTOTTÁK 1969-BEN
1990-BEN VANDÁL KEZEK
MEGRONGÁLTÁK
---- 0 ----
OPERA SCULPTORULUI
HUNYADI LÁSZLÓ
RIDICAT ÎN 1969
DISTRUS DE MĂINI
VANDALE ÎN 1990

A kőtábla az emlékmű déli oldalára került. Alatta bronztáblán román nyelven is olvasható a szöveg:

AICI A CĂZUT LA 31 IULIE 1849
MARELE POET REVOLUȚIONAR
PETŐFI SÁNDOR
EROU AL LUPTEI PENTRU
ELIBERAREA POPOARELOR

A segesvári csata többi emlékhelye

Petőfi egész alakos szobrát, Köllő Miklós alkotását, 1897. július 31-én, a segesvári vár északkeleti várfokán az akkori Megyeháza (ma Városháza) előtt avatták fel. Ezt a szobrot 1916 nyarán, a román betörés előli menekítés céljából szerelték le és szállították Budapestre. Több város is versengett felállításának jogáért, de szóba került beolvasztása is. 1922. október 29-én, végül is Kiskunfélegyházán állították fel. (A szobor később új talapzatot kapott, melyet 2013. július 30-án avatták fel, ünnepélyes keretek között.) Ezután Segesváron a várban, több mint 40 évig nem állt Petőfi-szobor. 1959-ben a Köllő-féle szobor helyén felavatták a Romulus Ladea román szobrász által mintázott mellszobrot. Ezt 2006-ban végül elbontották, majd 2013. június 1-jén a Szent József római katolikus templom és a Csizmadia bástyák közötti kis parkban avatták fel újra.

Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin orosz katonatiszt, vezérőrnagy, cári szárnysegéd emlékművét ott emelték, ahol a tábornokot az ágyúgolyó eltalálta. Alapkövét még Ferenc József tette le, 1852. július 31-én, majd évekkel később meg

is koszorúzta. (Okkal volt hálás az oroszoknak.) Az emlékmű egy díszes szarkofág volt, melynek tetején egy síró oroszlán fekszik. 1853. szeptember 27-én avatták fel. A szarkofág oldalán, a dekoratív elemek között angyalfigurák, címerek, feliratok voltak láthatók. A felirat a következő volt:

Генераль
Маюру Грегоръ
Яковлевиць Скарятину,
павшему при г. Шесбургъ
19/31 Юля 1849ого года,
сражаясь за восстановление
законнаго порядка,
воздвигнуть памятникъ
есй Офицерами Самиград
скаго Корпуса
Австрийской Армии.

Ennek fordítása: *Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagynak, aki 1849. július 19/31-én esett el Seszburg mellett, a törvényes rend visszaállításáért, emeltetett eme emlékmű az Osztrák Hadsereg Szamigradi Hadtest tisztjei által.*

Az emlékmű fölé később tetőt húztak, hogy megvédjék az időjárás viszontagságaitól. Azután elhanyagolták. A kiegyezés után a magyarok, később a románok tudatosan rongálták; a román hatóságok pedig nem törődtek vele.

170 éves korára az emlékmű teljesen leromlott, köréje házakat építettek. Az utóbbi időben a helyi román sajtó cikkezett arról, hogy az emlékművet műemléki védelem alá kellene helyezni. A román hatóságok 2023 májusában némi renoválást követően végül Segesvárra, a szovjet emlékpark szomszédságába telepítették át. A minden díszétől megfosztott emlékhelyen sem jel, sem tábla nem utal arra, hogy az kinek állít emléket. eltűntek a dekoratív angyalfigurák, címerek, és a kőbe vésett ismertető felirat is elpusztult. Csupán az alkotó, az osztrák szobrász Johann Meixner neve és egy évszám szerepel rajta:

I.MEIXNER 1895

A tömegsírok

Fehéregyházán és annak közelében három tömegsír is van. A legismertebb az 1897. július 31-én felállított, úgynevezett Turulos emlékmű. A mintegy 10 méteres obeliszket Alpár Ignác tervezte 1888-ban, és a Bosin testvérek⁸ építették. Az oszlop tetején lévő, csőrében kardot tartó turul,⁹ Köllő Miklós, székely szobrászművész alkotása csak kilenc évvel később készült el. A bronztábla felirata:

PETŐFI SÁNDORNAK
és a
segesvári csatában
1849. JÚLIUS 31-én elesett
NÉVTELEN HŐSÖKNEK
--- o ---
a nemzet kegyelete.

Itt, az emlékmű alatt van eltemetve a legtöbb halott. Az obeliszke előtt bronztábla áll, román és magyar felirattal. A magyar nyelvű szöveg a következő:

„JERTEK KI HOZZÁM, S OTT KIÁLTSATOK
SIROMNÁL ÉLJENT A RESUBLICÁRA.”
PETŐFI SÁNDOR

EZT AZ EMLÉKTÁBLÁT A ROMÁN
NÉPKÖZTÁRSASÁG MÁSODIK ÉVÉBEN EMELTÉK
PETŐFI SÁNDOR EMLÉKEZETÉRE.
A NAGY FORRADALMÁR KÖLTŐ EZEN A SÍKON
ESETT EL 1849 JULIUS 31-ÉN.
1949 JULIUS 31.

Az emlékmű kertjében áll egy kis épület: ez volt egykor, az obeliszkre vigyázó személy őrháza. Haller Lujza grófnő az emlékmű avatásakor fogadta meg, hogy annak környezetét rendbe hozatja. Fogadalmát megtartotta, a területet parkosította, és 1898. július 17-én felavatták az őrházat is. Falán márványtábla emlékezik meg tetteről:

AZ ORSZ. TÖRT. EREKLYE MÚZEUM
AZ 50. ÉVFORDULÓ ÜNNEPÉN
HELYEZTE IDE E TÁBLÁT TISZT. TAGJA
HALLERKEŐI HALLER LOUISE GRÓFNŐ
HONLEÁNYI ÉRDEMEINEK ELISMERÉSÉÜL
A KI KEGYELETES ÁLDOZATKÉSZSÉGGEL
SAJÁTJÁBÓL LÉTESÍTETTE EZ ŐRHÁZAT ÉS KERTET
PETŐFI SÁNDOR
ÉS HŐS HONVÉDTÁRSAINAK PIHENŐ HELYÉN

Az egykori őrház ma a Petőfi Sándor Emlékmúzeumnak ad helyet, melyet a helyi önkormányzat működtet. Gondnoka, és egyben a fehéregyházi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület elnöke, Szabó József készségesen tájékoztat minden érdeklődőt. Az emlékmúzeum falán két bronztábla is található, melyeken a költő *Szabadság, szerelem!* című verse és a vers első két sorának tizenegy nyelvű fordítása olvasható.

A kertben 1999. július 31-én leplezték le a fehéregyházi-kiskunfélegyházi összefogásból létrejött, egész alakos Petőfi-bronzszobrot, Máté István alkotását. (A helyiek félig tréfásan azt mondják: Kiskunfélegyháza ezzel viszonzta azt, hogy a segesvári szobor hozzájuk került.)

A Petőfi-szobor közelében egy Bem emlékére emelt emlékoszlop található, Makk József szegedi szobrászművész munkája. Ez is Kiskunfélegyháza adománya, melyet 2001. július 29-én avattak fel. A vistai mészkő oszlopra helyezett alkotáson – melynek párja Kiskunfélegyházán áll – Bem arc domborműve látható, alatta pedig egy tőle származó idézet:

„A TERV NAGYSÁGA
A LÉLEK
NAGYSÁGÁNAK
MÉRTÉKE”
BEM JÓZSEF
1849

A másik tömegsír nem messze az Ispán-kúttól, valahol az országút mellett, az úgynevezett Csonta-kertben van. Ennek pontos helyét jelenleg nem ismerjük. Pedig ha Petőfi tömegsírban nyugszik, akkor a legvalószínűbb, hogy itt van eltemetve; hiszen ez van a legközelebb halálának színhelyéhez.

A harmadik tömegsír – amely már Héjjasfalván található – fölött ma az 1901. október 20-án felavatott Honvéd-emlékmű áll. Az emlékművet Kertész Károly budapesti építész tervezte, Zeyk Domokos domborművét Köllő Miklós szobrászművész készítette. Az emlékhelyet kovácsoltvas kerítés veszi körül. A kertben egy román, magyar és angol nyelvű tábla ad

A Teleki-ház Marosvásárhelyen

információt a bátor katonatisztról és az emlékműről. Sokan Zeyk Domokos emlékművének hívják, mert az út felől az ő bronz emléktáblája látható. A bátor százados – aki Petőfivel együtt az egykori Kemény-, majd későbbi Gyárfás-kúriában volt elszállásolva Szitáskeresztúron – szintén csatában lelte halálát. Vitézül küzdött, s mikor megsebesült, utolsó erejével főbe (mások szerint szíven) lőtte magát, nehogy fogságba essék. Nem itt, az emlékműnél – itt Daczó Zsigmond, Bem testőre vesztette életét –, hanem ettől kissé nyugatra. A bronz-tábla felirata:

ZEYK DOMOKOS SZÁZADOS, BEM TÁBORBOK HADSEGÉDE,
Itt halt hősi halált e harcsterén 1849 jul 31.

*Kozákok ezre körbe fogta,
Hogy élve ejtse foglyul őt.
Ő küzd, magát meg nem adva,
Aztán saját szívébe lőtt.*

Alul egy kőtáblába vésve az alábbi – kopottsága miatt jelenleg alig – olvasható szöveg:

NYUGOSZNAK ŐK A HŐS FIAK.
DÚLÓ CSATÁK UTÁN.
NYUGOSZNAK ÉS SÍRJOK FÖLÖTT
ZÖLDEL BOKOR VIRÁNY.

Bajza

1849 – 1901
július 31

Az emlékmű hátoldala a magyar honvédeknek állít emléket

BEM
dicső tábornok hadvezérlete alatt
1849 július 31^{én} vívott csatában
elesett vitéz honvédek emlékére.

DACZÓ ZSIGMOND
honvéd őrnagy
egy székely huszár ezred parancsnoka
ZEYK DOMOKOS
honvéd százados
BEM segéd tisztje
ENDES ÁRPÁD
százados, a 82 honvéd zászlóalj

első századának parancsnoka
GÁL SÁNDOR
honvéd hadnagy, segédtsiszt
DÁNÉ JÁNOS
honvéd hadnagy
Csík-szentkirályi
BORS JÓZSEF
honvéd hadnagy
Még számtalan hős honvéd
névtelen bajtársak.
Emeltette a hazafiúi kegyelet.
1901 július 31.

Itt leróhatjuk kegyeletünket a végsőkig kitartó, „oroszlán-szívű” hősök előtt.

A negyedik tömegsír pedig ott van valahol Fehéregyháza és Héjjasfalva között. Ám ez nem akkor, közvetlenül a csatát követően, hanem később jött létre. Mint tudjuk, a kozákok ott végeztek menekülő áldozataikkal, ahol utolérték őket. A két falu között szanaszét heverték a tetemek. A csata idején retentetes volt a hőség, a halottakat sürgősen el kellett temetni. Az osztrák hadvezetés románokat és szászokat rendelt ki erre a munkára. A tömegsírokat mélyebbre ásták, ám a magányos halottaknak csak egy kis gödröt kapartak, s ráhányták a földet. Lehet, hogy Petőfit is így, halálhelyének közelében hantolták el. A csata után az oroszok lezárták a területet, így ott elesett rokon, bajtárs után kutatni nem lehetett. A sírok rövid idő után beolvadtak környezetükbe. A 19. század végén lezajlott vasútépítés során számos csontmaradvány került elő. Ezeket nem azonosították, hanem egybehordták és elföldelték. Ma már senki sem tudja, hová.

De talán van még egy lehetőség, melyet egy nem régi fejlemény vetett fel. A romániai *Liget* folyóirat 2019. július 31-i számában Katona Zoltán azt írta, hogy egy helyi lakostól arról kapott adatot, hogy a bűni országút torkolatánál, egy pontosan körülhatárolható részen lehet még egy tömegsír. (Esetleg ez lehet az ismeretlen helyű, tévesen a Csonta-kertnél keresett tömegsír.)

A kérdésre, hogy hol van eltemetve Petőfi, a válasz végső soron az, hogy nem tudjuk. De mégis, aki Petőfi-sírt szeretne látni, az megteheti. Ha szereti az érdekes, rejtelmes történeteket, menjen el a Székelykeresztúr észak-keleti bejáratánál található timafalvi temetőbe, a Jézuskiáltó hegy aljába, és ott némi keresgélés után rátalálhat Petőfi legendai sírjára. Rajta ez áll:

Petőfi

1849 jul. 31.
1902 okt. 25

A két dátum – a szokásos sírfeliratoktól eltérően – nyilvánvalóan nem a születési és elhalálozási időpontot jelöli. Hanem akkor mit?

A segesvári csatát követő éjszaka két huszár és egy tiszt Lázár Márton vendéglős portáján keresett menedéket. A két huszár továbblovagolt, a tiszt pedig meghalt. A vendéglős vak szolgálja állította, hogy az elhunyt ember Petőfi Sándor volt. Eltemették az istálló mögé. Ez tehát az első dátum magyarázata. Később, amikor a titok kiderült, feltárták a sírt, s a csontokat fegyverdurrogás és harangszó kíséretében elhelyezték a timafalvi temetőben. Ez a második dátum. Ekkor került újra elő – az akkor már 80 esztendő – Sipos Sándor, Petőfi egykori kalauza, aki „minden kétséget kizáróan” azonosította a csontokat az „összetéveszthetetlen Petőfivel”. Egy

A marosvásárhelyi Görög-ház, 1849 júliusában innen indult Petőfi a segesvári csatába

pesti orvosprofesszor megállapította ugyan, hogy a csontváz egy öregemberé volt – a honvédtiszt lehetett idős ember is –, ám a keresztúriak féltve őrzik a maguk „Petőfijét”.

Pontosan hogyan halt meg Petőfi Sándor? Nem tudjuk. A képi ábrázolások romantikus pózokban, hiteltelenül jelenítik meg a költő elképzelt halálát. Zichy Mihály rajza Petőfi megdicsőüléséről felemelő. S a nemzet? A nemzet nem tudott belenyugodni abba, hogy nagy költője elhunyt. Szendrey Júlia azt mondta, hogy férje nem halhatott meg, mert azt érezte volna. Később férfiruhában Segesvárra utazott, elment a segesvári csataterre, bízván abban, hogy ott megéri valami. Hosszan kereste férjének sírját, eredménytelenül.

Legendák keringtek Petőfi haláláról. Az egyik történet szerint nem kapott halálos sebet, majd ápolás után felgyógyult. A másik szerint élve temették el. A harmadik azt mondja: két órán át haldoklott. A negyedik szerint nem lándzsaszúrás, hanem kardvágás végzett vele. Egyesek szerint osztrák, mások szerint orosz fogságba esett. Ezek a történetek mind utólagosan keletkeztek. A „szemtanúk” csak évekkel később tűntek fel; hitelességük erősen megkérdőjelezhető.

A csatateren járva magam is hallottam ilyen „légből kapott” történetet. Egy férfi, aki a héjjasfalvi kántornak mondta magát, a Zeyk Domokos-emlékműnél azt állította, hogy Petőfi nem is az Ispán-kútnál halt meg. Szerinte ugyanis sikerült egérutat nyernie, és Héjjasfalva főútjától délre, a kertek alatt menekült. Ám végül is beérték őt, s megölték. Szerinte ott van eltemetve valamelyik csűr mögött. „De hát, »ezek« nem engedik, hogy az igazság napvilágra kerüljön” – mondta.

Mindaddig, amíg – az emberélet vége miatt – még lehetséges volt, többen is látni vélték Petőfit. Kalandorok, bűnözők éltek vissza nevével. De olyan ember soha nem került elő, aki hitelt érdemlően tudta volna bizonyítani, hogy ő látta Petőfit meghalni.

Az 1990-es években volt egy vállalkozó, aki sok pénzt költött arra – és megnyert az ügynek egy híres antropológust is –, hogy bebizonyítsa, Petőfi az oroszországi Barguzinban halt meg. Sok érv és ellenérv is elhangzott, a vita ma sincs nyugvóponton. Az említett üggyel kapcsolatos állásfoglalás nem ennek a cikknek a feladata.

Akinek viszont módjában áll egy fél napot eltöltenie Székelykeresztúron és a segesvári-fehéregyházi csatateren, akinek van ideje bogarászni az apró jelek között, és közben éles a fantáziája, továbbá a lelke is nyitott, az átélheti azokat a rettenetes órákat, amelyeket Petőfi a segesvári-fehéregyházi csatateren megélt.

Felhasznált irodalom:

- Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Polis Könyvkiadó – Ballasi Kiadó, Kolozsvár – Budapest, 1999.
- Dienes András: *Az utolsó év*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.
- Fekete Sándor: *Mezítláb a szentegyházban*. Megvető Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Fekete Sándor: *Így élt a szabadságharc költője*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. Budapest, Franklin Társulat, 1896.
- Hermann Róbert: *A költő halála és a túlélés költői*. *Magyar Napló*, 1996. július–augusztus.
- Illyés Gyula: *Petőfi halála*. *Művelődés* 2023/7.
- Illyés Gyula: *Tűz vagyok*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- Martinkó András összeállítása: *Petőfi életútja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Petőfi Sándor, Hruz Mária, Dienes András, Hatvany Lajos: *Petőfitől Petőfiről*. Szerk. Dr. Czúth Béláné, Ésik Zoltánné. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.
- Sándor-Zsigmond Ibolya: *A székelykeresztúri Petőfi-kultusz*. *Művelődés*, 2018/4. számú melléklet.
- Szabó József: *A fehéregyházi Petőfi-ünnepségek története*. *Művelődés* 2022/5.
- Szabó József: *A mai fehéregyházi Petőfi-megemlékezésekről*. *Művelődés* 2022/7.
- Varjas Károly: *Petőfi szobrok hazánkban és határainkon túl (1850–1988)*. Antikva Kiadó, Budapest, 1989.

(A szerző a 2000-es évek elején, majd napjaikban újra végigjárta azt az útvonalat, amit Petőfi – ismert – életének utolsó két hetében megtett. Az egyenes betűkkel szedett szövegrészek a Petőfi Sándor tiszteletére állított emlékjelek történetét, a dőlt betűkkel szedett részek Petőfi utolsó erdélyi napjait összegzik.)

Jegyzetek

- 1 Petőfi utolsó óráinak nyomában járván Dienes András kutatásának eredményeit vettük alapul. A Petőfi-kutató 70 esztendővel ezelőtti megállapításainak egy részét ma már új információk birtokában vitatják. Azt azonban kijelenthetjük: Petőfi a segesvári csata során tűnt el. Halálának pontos körülményeit nem ismerjük.
- 2 A település neve akkoriban az ott dolgozó nagyszámú szitakészítő mester miatt Szitáskeresztúr volt.
- 3 A magyarok létszámáról szóló adatok ellentmondásosak. A hajnali seregszemle idején Bem még 3700 honvéd fölött rendelkezett, ám a tábornok – mivel a Gál Sándor vezette székelyföldi hadosztály az Olt völgyéből váratlanul sürgős segítséget kért – egy zászlóalját, 600 katonáját oda küldte. Egyes források szerint így 3400, mások szerint 3100 fő volt a fehéregyházi csatát megvívó magyar sereg létszáma.
- 4 Lengyel József Petőfi – nagyjából néhány perccel később bekövetkezett – halálhelyének közelében járhatott, amikor hátranzett. Nincs jogunk felróni neki, hogy miért nem ment vissza érte. Nagy valószínűséggel ő is látta a már nagyon közel járó dzsidásokat. Két embernek egy lovon esélye sem lett volna elmenekülni. Lengyel végül is elérte Szitáskeresztúrra, de lova – melyet Göllner főhadnagytól kapott kölcsön – másnapra így is belepusztult az úzetésbe.
- 5 Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. V. kötet, Budapest, Wodianer F. és Fiai, 1898.
- 6 Heydte később névtelenül tett egy olyan nyilatkozatot is, mely szerint Petőfi valószínűleg a közeli mocsárban lelte halálát.
- 7 A 19-es szám az ortodox naptár szerinti dátum.
- 8 A Bosin testvérek olasz kőfaragó mesterek voltak, akik vállalkozóként az Orient expressz vasútvonalát építették. (Kós Béla szíves közlése.)
- 9 A helyiek mesélik, hogy a kard egy idő után elkezdett rozsdásodni, lekonyult. Az egyik éjjel bátor fehéregyházi emberek felmásztak a turulhoz, a szablyát kiemelték a madár csőréből (állítólag csak egy csavar tartja), a közeli öntödében mintát vettek róla, és még azon az éjjelen le is öntötték. Reggelre már az új kard csillant meg a napfényben. Az akciót senki illetéktelen nem vette észre.

Váry O. Péter |

A befejezett síremlék (1.)

Gábor Áron végső nyughelyének históriája

„T[isztelt] szerkesztő úr!

Több oldalról – de különösen a Rikánbeli Honvédegyeletnek egy háromtagú küldöttsége útján amaz értesülést nyertem, miképp – testvérbátyám, Gábor Áronnak 1849. július 2^{án} a Kökös melletti ütközetben történt eleste 33ik évfordulója alkalmából az eresztevényi sírkertben – a boldogemlékezetűnek – ajánol egy vallásos gyász isteni tisztelet – ezzel kapcsolatos requiem – libera, egyházi beszéd – s végül hazafias emlékbeszéd és halotti tor képpen egy díszebéd szándékoltatik megtartatni...

Midőn alatt írt – felejthetetlen kedves testvérbátyám kegyeletes emlékezete bármely módoni felújításáért – méltó köszönetemet fejezném ki; egyúttal bátor vagyok jelen soraimmal kinyilatkoztatni; miszerint bátyám, Gábor Áron lelki ügyeit annak családja – már rég rendbehozta, s egyáltalában nem

tartom *megengedhetőnek*¹ correctnek, hogy a vallásos szertartás – engesztelő sz[en]tmise áldozat – stb. – 33 év múlva ismételtlen a család közreműködése² kezdeményezése nélkül megtartassék; – azzal sem a honvédegyeletnek – sem másnak – a történetek után – köze *nincs*³ nem lévén, de arra senkit fel nem is *jogosodnak*⁴ jogosítunk.

Gábor Áronért a szegény sorsú katona családból származott egyénért, – amint előbb értesítém, az őtet családi, s társadalmi viszonyainál fogva megillető szertartások elvégeztetvén – azon kérdés merül fel, hogy⁵

Hanem amennyiben Gábor Áron emlékét a Háromszéki Honvédegyelet s talán Háromszék népe (???) – mint olyan hőst, ki 1848/9-ben kötelességét csordultig teljesítette, kinek talán parányi része volt abban, hogy Háromszék úgy az *német*⁶, osztrák, orosz inváziótól, valamint az oláh és szász rabló csapatok

„... bátyám,
Gábor Áron lelki ügyeit
annak családja –
már rég rendbehozta...”

Gábor Áron síremlékének avatása 1892. július 31-én. Kép: a Székely Nemzeti Múzeum fotótékája

„Gábor Áron megérdemli Háromszéktől, hogy sírja fölé olyan monumentumot állíttasson, mely előtt az idegen bámulva, a hazafi imádkozva álljon meg.”

Bortnyik György felvétele az 1970-es évek elejéről. Kép: a Székely Nemzeti Múzeum fotótékája

garázdálkodásaitól – megmentette, ce-reblálni akarná: üdvösebbnek, – s Gábor Áron emlékét dicsőítőbb maradvata tartanám, hogyha feleleveníttetnék ama 1861–67-ben lángolt szalmatűz, melynek hevében egynehánszáz forint – egy, az ő emlékére állítandó szobor költségei fedezésére gyűjtetett – de ezen összeg ép oly hamar el is kezeitetett.

Méltóbb dolog lenne úgy a honvédegyülethez, – mint Háromszék népéhez ama cselekedet, hogy lenne elég férfiassága: számon kérni ama pénzeket, melyeket egyesek lelkesültsége adományozott – de némely kezelők a titok leple alatt felgazdálkodtak – s erről az adakozó közönséget soha nem értesítették.

Tökéletes tudatában voltam annak mindenkoron, hogy mennyiben egyeztethető össze családom szerény társadalmi állásával: hogy én az ünneplett gräczer katona emlékére emelendő szobor ügyében valamely lépést tegyek; – ’s ép ez okból volt oly szerény egy ezelőtt 10 évvel – midőn a Sztgyörgyi szoborügyben a megye közgyűlésin tárgyalások folytattak – – azon felszólalásom – melyben együttal ama comissiót kértem,

hogy Gábor Áron hamvait hazaszállíttat-hassam⁷ – de valószínűleg, mert oly szerény volt – – hangzott el – s nehezedett rá a feledékenység fátyola.

Pávai Vajna Elek bogáncskórója – új életet adott volna ezen ügynek – – ha Gábor Áron a »pater conscripti« családok bár legutolsójába származott volna; s akkor tán lett volna valakinek annyi érzéke, hogy megértse mikép⁸ ama bogáncskóró tulajdonképpen kinek válik becsületére –⁹ kit illessen meg¹⁰ Gábor Áron emléke, családjának-e, mely 6 mértföldni távolságra lakik Eresztevénytől,¹¹ vagy azon társadalmi tényezőknél, kik () hivattva lettek volna, hogy ama begyűlt pénzek holléte kideríttessék.

Én nem mondom meg, mert én Bereckben lakom, távol a világtól – s a 3széki közügyek intézőitől igen természetesen elszigetelten; hanem a honvédegyületnek megsúgom azon gyanúmat, ama pénzek holléte felől a megyegyűlés minden éltesebb tagjának van tudomása, a 3széki birtokosság minden olyan tagja, ki valaha érdeklődött az 1848/9iki honvédek ügyével, tudja, hogy azokat, hol lehetett volna annak idején feltalálni.

Lehet, hogy ma már nem lehet; mert a becsületérdek ama közegekben elzsibbadt annyira, hogy nem is tartásák szükségszerűnek, hogy a közvéleményt bár arról, hogy a pénz elköltéséről egy felületes számadás tetessen – megnyugtassák.

Hanem, hogy a te emléked szeretett testvér, Áron – a nemzetben éljen – ’s hogy lássa az utókor, miképp nem szükségszerű dolog, hogy a pater conscripti a te neved aegise alatt gyűjtött pénzek hol létét a nyilvánosság előtt kijelöljék: elzarándokolnak sírodhoz háromszínű gyászlobogók után ornatu-sba öltözött papokkal – ministerekkel – (valószínűleg gyászzenével) imádkozni – szónokolni, – ’s végül megdíszebédelni.

33 év múlva – mennyi épp elegendő arra, hogy a te lelked a purgatórium-ból kiszabadíttassék; – majd ha eljön az idő, hogy 33 év után még egy hármassal szaporodjék a te hősielested évfordulója – akkorra felszaporodnak az el nem¹² költött pénz kamatai akkorára, ha abból egy téged megillető – neked régen megígért emlékszóbor emeltessek.

„Sem ambitióm,
sem szükségem nincs
arra, hogy családom
neve minden ok nélkül
előrántassék, ’s némelyek
kedvteléséül – akár magán
– akár politikai célokra
felhasználtassék.”

Én, igen tisztelt Honvédegyület, – tiltakozom az ellen, hogy belevegyüljön sír körül olyan cselekményekbe, melyek bátyám emlékének – ki elsősorban az én testvérem volt, – sem magán életét – s hazafias működését tekintve – ha nem is derogálnak¹³ – az isteni tiszteletet kivéve derogálnak – s különösön¹⁴ a díszebédelés eszméjét kérem, ne csak a sír körül, hanem lehetőleg abszolúte elejteni; – semmiképp nem tűrhetvén el, hogy addig, míg a nemzeti kegyelet Gábor Áronnak másképp nem adózik, hazafias orgiák tartassanak – az ő emlékezetére, melyből könnyen megtörténhetik, hogy előbb utóbb olyasmi fejlődhetné ki, mely az ő józan életével – dicső emlékével harmóniában nem áll.

Ha azon körök, kik a Gábor Áron emlékezte felnyitását kezökbe vették – egyebet nem tehetnek; – minthogy

1941. Magyarországi Keresztlelvél — Extractio matriculae baptismorum

Magyarország

Tom. II. Évk. 203. Nr. 11.

A születés helye	1814 november 27.
A születés időpontja	eresztélyeskeresztyén
A keresztelés helye	1814 november 27.
A keresztelés időpontja	Gábor Áron András
A keresztelés helye	róm. kat.
A keresztelés időpontja	fiú
A keresztelés helye	korvay
A keresztelés időpontja	Gábor István
A keresztelés helye	róm. kat.
A keresztelés időpontja	róm. kat.
A keresztelés helye	Sereck
A keresztelés időpontja	egyes utal
A keresztelés helye	Sábor István
A keresztelés időpontja	rózsás

Fennéki hírellyel — In quorum fidem.

1941. november 6. Sereck

Barabás Gyula

Turkóczi István, Kézdivásárhely

Gábor Áron keresztlevelének 1941-ben kiállított, Barabás Gyula berecki plébános által hitelesített kivonata. Kép: Vargyasi Levente

díszlakomákat rendezzenek – úgy hagyják el Háromszéken az ő emlékeztét dícsőíteni – a történelem díszbédék nélkül is feljegyzette, hogy Gábor Áron ki volt, mit tett – ’s hogy halt meg.

Azok pedig, kik elég lelkiismeretlenség voltak, hogy olyan pénzeket, melyek a hazafias kegyelet filléreiből gyűltek össze nyilvánosság előtti számadás nélkül – de eredményt absolute nem mutathatván fel, elkezelték – viseljék lelkükön – becsületükön ama bélyeget, mely illeti azokat, kik a halottak emlékét a saját céljaikra kiaknázni nem állottak.

Kérem pedig a megyei törvényhatósági bizottságot, nyújtson nekem, kinek nincs erőm, hogy bátyám emléke profanizálását megakadályozhassam – erkölcsi segítséget arra nézve, hogy bátyám neve többé sem gyűjtések ürügyéül – sem díszlakomázások – hazafias szónoklatok (vagy talán toasztok) borításául ne szolgáljon.

Sem ambícióm, sem szükségem nincs arra, hogy családom neve minden ok nélkül előrántassék, ’s némelyek kedvteléséül – akár magán – akár politikai célokra felhasználtassék, miután Gábor Áronért a nemzet semmit nem tett – ’s ennél fogva az ő nevét felhasználni senki sem jogosított.”

A fentebb idézett levelet¹⁵ Gábor Imre¹⁶, Gábor Áron öccse írta a Kézdivásárhelyen a 1882 és 1903 között megjelenő Székelyföld közgazdasági, társadalmi

és szépirodalmi hirlap szerkesztőségének 1882-ben, arra reagálva, hogy az év július 2-án a Rikán belőli honvédegyelet díszes megemlékezést szándékozott szervezni Gábor Áron eresztélyesi sírjánál. Gábor Imre levele mély keserűségről és kiábrándulásról tanúskodik: keserűségről amiatt, hogy a bátyjának rég beígért „emlékszobor” – valójában síremlék – még mindig nem készült el, holott annak felállítását már több mint húsz évvel korábban kezdeményezte a Rikán belőli honvédegyelet, s ennek érdekében a pénzgyűjtés is megindult, és kiábrándulásról, amiért bátyja nimbuszát egyesek önös érdekeikre, politikai céljaik kielégítésére szándékoztak felhasználni.

Gábor Áron 1828-ban a ferencesek csíksomlyói iskolájában a második grammatikai osztály diákja volt, a tanévet az elsők közt zárta, következő évben eminensként jeleskedett.

Gábor Imre levelében azt a kérdést is érinti: az akkorra már nemzeti hősként tisztelt Gábor Áron emlékének ápolása a család, vagy a társadalom kötelessége-e? Feleleveníti, „ezelőtt 10 évvel” felvetette már öccse földi maradványainak hazaszállítását, éppen amiatt, mert az utókor nem méltatta a hősné kijáró megbecsülésben Gábor Áron sírját: a földből alig kiemelkedő hant elhanyagoltan, bogáncskórótól és egyéb gyomtól felnőve, az elmúlt évtizedek folyamán sokszor jeltelenül állt az országút mentén. Gábor Imre sem ezt az állapotot nem tudja elfogadni, a „nemzeti kegyelet” hiányát kérve számon, de azzal sem ért egyet, hogy Gábor Áron emlékeztetése „hazafias orgiák tartásának” – mert hiszen tisztában van az- zal, hogy „a történelem díszbédék nélkül is feljegyezze, hogy Gábor Áron ki volt, mit tett, ’s hogy halt meg”.

De vajon feljegyzett-e mindent a történelem?

Gábor Áron élete

Gábor Áron élete a sepsiszentgyörgyi, 1848. november 16-án tartott székgyűlésen tett „Lesz ágyú!” kijelentése előtt

csupán lexikális adatokra szorítkozik, a hiányzó információkat feltételezések egészítik ki. Bereckben született 1814. november 27-én, Gábor István városi főjegyző és Hosszú Judit első gyermekeként, az anyakönyvbe Gábor Áron Andrásnéként írták be nevét. Hét és tizenkét éves kora között – minthogy abban az időben már kötelező volt – minden bizonnyal a berecki elemi iskola tanulója volt, „deák” életét feltételezhetőleg a Kézdivásárhely melletti, kantai ferences nevelőintézetben kezdte meg 1827-ben. Az bizonyos, hogy 1828-ban a ferencesek csíksomlyói iskolájában a második grammatikai osztály diákja volt, a tanévet az elsők közt zárta, következő évben eminensként jeleskedett. 1830-ban a humaniorák első osztályának tanulója volt, ekkor már Imre öccse is az iskolatársa lett. A következő tanévnek már csak az első felében szerepelt a neve a csíksomlyói iskolai nyilvántartásban, februárban a katalógusba még beírták magaviseleti osztályzatát, a többi rovaton pedig keresztülírva ez szerepel: „Deseruit Scholas mense Februarii, alias classis 1-ma”.¹⁷ Gábor Áronnak azért kellett hirtelen elhagynia a „csíki főtanodát”, mert a székely határőrség intézményének követelményei szerint „numerus alá vétetett”, azaz kötelező katonai szolgálatra osztották be a második székely gyalogezredbe.

Ezt követően a katonai pályán próbált érvényesülni. Hagyomány volt az ezredeknél, hogy évente négyheti tüzérségi gyakorlatra vittek néhány – századonként egy, vagy ezredenként tizenkét – gyalogkatonát, ezt a lehetőséget próbálta meg kihasználni Gábor Áron is: jelentkezett, és fel is vették. A tüzérségi gyakorlatot Gyulafehérváron teljesítette, ahol az ágyúk mechanikai kezelését sajátíthatta el. „Innen nem tudni minő magánpártfogás útján, vagy inkább saját benső vágyaitól ösztönözve Pestre, onnan Bécsbe ment, ahol a Genie-Corps-nál mint műkedvelő látogatta a műtani leckéket, észlelte az ágyúöntés, ércelegyítés mesterségét, arról jegyzeteket tett s az ezekre vonatkozó kézikönyveket magának megszerelte” – írta róla Nagy Sándor¹⁸.

Katonai előmenetele azonban nem úgy alakult, miként tervezte. Hiába volt okos és furfangos, hiába állott egyfajta ezermester hírében, a hivatásos katonai pálya hamar bezárult előtte: kérelmezte a birodalmi hadsereg tüzérezredébe való felvételét, de nem hagyták jóvá. Be kellett érnie az altiszti ranggal: 1842-ben egy feljegyzésben alpattantyúsként említik Gábor Áront, 1847-ben pedig

saját kezével írta a neve alá, hogy nyugalmazott káplár. Gyárfás Győző¹⁹ egy 1891. március 31-én az eresztevényi sír- emlékre adománygyűjtési szándékkal szervezett márkosfalvi estélyen előadásában egy olyan epizódot elevenített fel Gábor Áron életéből, amely első, káplári előléptetéséhez vezetett: „A Lemhény és Almás között levő Szent Mihály-hegyet kellett védeni. A templom körítő falazatán csak keskeny ajtó volt, melyen az általa készített faágyú nem fért be. Gábor Áron oldalt billentette a faágyút és bevitte a kapun. Ez az egyszerű »Kolumbusz tojás«-féle eljárás szerezte meg számára intelligenciája felől az első elismerést.”²⁰ A császári hadseregben, pontosabban annak perifériáján szerzett másfél évtizedes tapasztalatait ekképp foglalta össze egy feljegyzésében: „Nem, sohasem fogja Magyarországon a katonát elévinni az ész, jellem és derékség, hanem a németiség, a servilizmus és protectio.”

**Gábor Áron 1828-ban
a ferencesek csíksomlyói
iskolájában a második
grammatikai osztály
diákja volt, a tanévet
az elsők közt zárta,
következő évben
eminensként jeleskedett.**

Gábor Áron további sorsát többnyire különféle nyugták, elszámolások és a szájhagyományban fennmaradt emlékek alapján lehet rekonstruálni. Imreh István történész a berecki levéltárat kutatva számos nyomra talált, köztük egy 1837. július 15-én keltezett nyugtára, mely szerint „Gábor Áron asztalos” koporsó- és keresztfa-készítésért hat forintot kapott²¹ – eszerint Gábor Áron időközben az asztalos mesterséget tanulta ki. 1839-ben őrmesterének íróasztalt és kasztent készített, Berecknek istállót épített. 1845-ben ugyanott a kántori ház tervén dolgozott, tékát festett, szárazmalmot épített. A szájhagyomány szerint pedig 1840-ben Sepsiszentgyörgyön a Kiss-féle harangöntő műhelyben segédkezett, Kiss Péter mellett a szemerjai harang előkészítésében kovácslegényként vett részt.

Az asztaloság mellett más mesterségeket is kitanult, vagy legalábbis azok alapjait elsajátította. Jakab Eleknek a Gábor Áronról szóló leírása²²

szerint „Mint minden székely ember, ő is születettnek látszott a fúrásra-faragásra és iparosságra; még ifjúkorában megtanulta az asztaloságot, remekelt, a vidéken első mesterré vált; megtanulta az esztergályozást, fafaragási többféle műnemeket; 1845[ben] a katonai czoncentráláskor egy nagy faágyút készített, melyhez csudára járt a nép; vasabroncsokkal volt összeszorítva, lövés végett oldala mellé két rézmozsarot illesztett, s ez tette az ágyúszolgálatot; készített 1 ½ lábnyi rézágyút egyházi és lakodalmi ünnepélyekre; talált fel egy sajátos alkotású szekeret, mely egy ember lábnyomása által a szekeret rajta ülő négy ember súlyával továbbította volna, annak mintájára s kicsiben szerkezete is megvolt már, gépszerkezetéhez azonban kovácsolt acél és réz kellvén, ennek megszerzésére anyagi ereje nem volt, s így az csak eszmének maradt; a katonai serháznak épített egy szárazmalmot, mely sokáig fennállott; készített egy aratógépet, mely 12 ember dolgát végezte el; templomokban és községi építkezéseknél is technikai tudományának és ügyes kezének számtalan emlékét hagyta fenn.” S bár az anyagi lehetőségek hiánya hátráltatta találmányai megvalósításában, Gábor Áron nem adta fel az állandó kísérletezést, így hát óhatatlanul az történt vele is, „mint megannyi felfedezővel: a kor- és lakótársai, sőt rokonai is gúnyolódtak vele”, írja róla Nagy Sándor. A külön Gábor Áron ilyen körülmények között magányossá, zárkózottá, sőt, „mániakussá, eszelőssé” vált, akinek nem volt maradása Bereckben, s mert híre mindenütt előtte járt, Háromszéken sem.

Gábor Áron megélhetést keresve hol Moldvába, hol a Duna-fejedelemségbe szegődött, hogy ott hogyan tengette életét, arról nincsenek feljegyzések. A Kárpátokon túl érte utol a forradalom híre, 1848 őszére hazatért szülőföldjére, az október 16-án az Agyagfalva mellett tartott Székely Nemzeti Gyűlésen részt vett, de a józanul gondolkodók közé tartozva – akik szerint ágyúk hiányában fölösleges vérontás lenne harcba szállnia a székely tábornak az osztrákok ellen – visszatért Háromszékre. A szék vezetőivel – Berde Mózes, Demeter József kormánybiztosok, P. Horváth Albert főkirálybíró – folytatott tárgyalások után Bodvajra utazott, megvizsgálni, adottak-e az ottani vashámornál az ágyúöntési lehetőségek. Pozitív tapasztalata birtokában jelenthette ki aztán a november 16-i székgyűlésen: „Lesz ágyú!”

(Folytatjuk.)

Jegyzetek

- 1 Kihúzza, föléje írva: correctnek
- 2 Kihúzza, föléje írva: kezdeményezése
- 3 Kihúzza, föléje írva: nem lévén
- 4 Kihúzza, helyette: jogositunk
- 5 Befejezetlen, kihúzott mondat.
- 6 Kihúzza
- 7 Közbeékel rész a lap oldalán.
- 8 Közbeékel rész a lap oldalán.
- 9 Közbeékel rész a lap oldalán.
- 10 Kihúzott rész.
- 11 Közbeékel rész a lap oldalán.
- 12 A szó kihúzza.
- 13 Kihúzott rész.
- 14 Betoldva lapszélén.
- 15 Állami Levéltárak Kovászna Megyei Szolgálat (SÁL), Fond 8, 808. csomag, 24. ügyirat, Gábor Imre személyes adatai. A levelet Demeter Lajos történész bocsájtotta rendelkezésemre. (Ugyanezt a levelet a 2019/11-es lapszámunkban is közöltük, ahol a tanulmány szerzője, Süli Attila a mai helyesírás szabályait alkalmazva adta közre a szöveget – szerk. megj.)
- 16 Gábor Imre (1816–1887), 1843-tól aljegyzői tisztségre javasolt városi tanácsos (ez időben Bereck mezővárosi ranggal rendelkezett – szerző megjegyzése), 1847-ben Bereck képviselőjeként felkerült a megválasztandó országgyűlési követek listájára, 1848 után Bereck polgármestere, 1864-ben országgyűlési követként írt városának Nagyszébenből. Lásd: Imreh István: Gábor Áron útban a forradalom felé. In: Benkő Samu et al.: *1848. Arcok, eszmék, tettek*. Kriterion, Bukarest, 1974.
- 17 Az iskolát február havában hagyta el, egyébiránt első osztály [után]. P. Papp Asztrik költő, ferences rendi szerzetes a *Gábor Áron évei a csíksomlyói ferences iskolában* című írásában azt is közzétette, hogy „Később kegyeletes kéz Gábor Áron neve elé odarajzolta az albumban az elhunytak jelét, a keresztet, utána pedig ezeket a szavakat írta: »Obiit morte heroica die 2. Julii 1849 in pugna apud pontem de Kőkös, contra Mescovitaras comissa. Sepultus in pago Eresztevény.«” (Hósi halált halt 1849. július 2-án a kőkösi hídnál az oroszok ellen vívott csatában. Eresztevény faluban temették el.) *Székely Nép*, 1944. február 20.
- 18 Nagy Sándor (1824–1900), református lelkész, 1849-ben Gábor Áron hadsegéde, Gábor Áron első életrajzírója.
- 19 Gyárfás Győző (1855–1912) mérnök, 1888-tól Háromszék vármegye királyi államépítészeti hivatalának vezetője. Kiváló rajztehetség is volt, ő rajzolta meg a mindmáig egyetlen hitelesnek tartott Gábor Áron arcképet.
- 20 *Székely Nemzet*, 1891. április 4.
- 21 Imreh István: Gábor Áron útban a forradalom felé. In: *1848: Arcok, eszmék, tettek*.
- 22 Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*. Budapest, 1880.

Pálfalvi Pál

A kászoni temetők növényvilágáról

Bevezetés

Az

1977 és 2017 közötti években közel 90 különböző felekezetű temető dísnövényflóráját tanulmányoztam. Csík, Gyimes kirajzott településeit és tanyavilágát is, és Kászon településeit, ezt a munkát pedig pontosításokkal, kiegészítésekkel a mai napig folytatom. Sajnálatosnak tartom, hogy nem terjesztettem ki a terepi kutatásokat Gyergyószék temetőire is. Onnan csak szórványos, alkalmi adataim vannak.

A gyűjtött anyag szakrális szempontú vizsgálatát két terepi élmény indította el: 1977 nyarán a csíkszentdomokosi harangozói kert virágai között megcsodálhattam a Mária ruhája vagy Mária-kék (*Delphinium x cultorum* Voss) névre hallgató kerti, évelő szarkalábat, a hidegségi Bezsányok temetőjében pedig, 1982. augusztus

2-án, nagy benyomást tett rám a Jánó Dénesné, Timár Erzsébet „Perus” sírján virító eszók (*Hyssopus officinalis* L.), a bibliai izsópfellelése, látványa, szép neve.

A többszörösen megimádkozott, felszentelt temetők, templom- és kápolnakertek (cintormok) sírhantjain vagy gyepjében viruló növények, a templomi oltárok, a temetői sírjelek és útszéli keresztetek virágai, virágcsokrai, a kálváriák, és „szent ligetek”, a tájat belakó emberek háztáji virágoskertjei életterük révén szakrális jelentéstartalmúak is. Így a tanulmányozott tájegységek lakói a sajátos növénynevek, azaz a „szent növények”, az eredetmondák, eredetmonda-töredékek, hiedelmek, szokások (búcsúk, úrnapja, halottak napja növényei), valamint a szakrális felhasználás (szentelmények) révén mintegy szentesítik szülőföldünket. Ezért kapott a kutatás az etnobotanikai mellett szakrális botanikai jelleget is, melyet a már fentebb említett két szép növény is ihletett és indított el.

A Szabó T. Attila által¹ 1995-ben botanikai temetőkutatás (szepulkrobotanika, angolul: sepulcrobotany) kifejezéssel bevezetett eredeti, és az általam szakrális botanika kifejezéssel illetett kutatás gyakorlatilag azonos, bár az enyém felekezeti részleteiben adatgazdagabb.

A kászoni gyűjtésről

Tekintettel a kutatási terület kiterjedt voltára és a temetők nagy számára, a kászoni sírkertek részletező vizsgálata meglehetősen későn, főként 2002 és 2009 között zajlott, de még napjainkban is folyik. A temetőkben 5 (Doboly – ortodox temető), 9–11 (Kászonimpér, Kászonjakabfalva, Kászonújfalva – katolikus temetők), illetve 15 (Kászonaltíz – katolikus temető) alkalommal dolgoztam,

„Glóriás Jézus” a kereszten. Kép: Pálfalvi Pál, Kászonaltíz, 2007. április 28.

A kászonújfalvi temetőkápolna oldalához támasztott feliratos, régi homokkő sírjelek.
Kép: Pálfalvi Pál, 2007. szeptember 22.

mintegy 40 napot töltöttem terepen. Az öt kászoni temetőt autóbusszal, autóstoppal, valamint gyalogosan kerestem fel. Szállásomat tanítványaim, tanító- és tanárkollégáim biztosították. A kászoni baptista temetőt nem volt alkalmam tanulmányozni.

Részletes terepi feljegyzéseim természetföldrajzi jellegűek: olyan alapadatokat rögzítenek, mint a temető földrajzi helye, helyneve, tengerszint feletti magassága, expozíciója vagy kitettsége, dőlésszöge, a terület nagysága, a sírok száma; főbb növényformációinak és növénytakarójának jellemzői stb. Az egyes temetők növényfajairól évszankonként készítettem jegyzéket is, megjelölve a fajok gyakoriságát, változatait (forma- és színgazdagságát), a sírokon elfoglalt helyüket síralaprajzok készítése révén rögzítettem. A temetők, a templom- és kápolnakertek egyszerű alaprajzát is mellékeltem jegyzeteimhez, bejelölve a helyi adatokat: a templom vagy kápolna építési évét, a szakrális építmények helyét, a ravatalozó felszentelésének, a búcsú és az örökös szentségimádásnak időpontját stb. A terepi adatokat a gazdag, színes, digitális fényképanyag erősíti, amely mintegy 750 dokumentációs célzatú fotót tartalmaz.

A kászoni temetők dísznövényflórájának, növényeinek helyi népi elnevezéseit, a velük kapcsolatos gondozási ismereteket, sajátos helyi, illetve szakrális/egyházi felhasználásukat, a velük kapcsolatos hiedelmeket, tréfás

szójátékokat a számban kevés, de a helyi népelet avatott tudóinak, adatközlőimnek e helyen is megköszönöm – őket az írás végén név szerint is megemlítem.

A kászoni temetők néhány jellegzetessége

Tekintettel a gyűjtés gazdagságára és eme írás szűkre szabott, korlátozott voltára, az alábbi sorokban a kászoni temetőknek azokat a terepi és florisztikai jellegzetességeit emeljük ki és tárgyaljuk összehasonlításos alapon, amelyek megkülönböztetik Csík és Gyimes temetőitől. Ezért itt mellőzöm a kászoni települések temetőinek leírását, flóralistájának közlését. A Csík, Gyimes és Kászonfalusi temetőinek dísznövényflóráját a számítógépes bevétel alatt álló adattárban terveztem közreadni.

Építőáldozat, sírjelek, anyakereszt

A kutatott területen templom- vagy kápolnaépülettel is bíró temetők közül csak a dobolyi ortodox temető kápolnájának építésével kapcsolatosan ismerjük az ún. építőáldozattal járó hiedelemszokás, cselekvés tényét. A dobolyi kőtemplomot 1884-ben építették. A kászonfeltízi Szarvaskő és Borfeje (Csomós) kőbányáinak kőéből épült, melyet széles szarvú, szívós „fehér marhákka” szállítottak oda – árulta el az egyik adatközlőm, a dobolyi Vánca János.

Az őshit szerint a vad természet meghódításával járó lakóházak, kolostorok, templomok, kápolnák, várak stb. építése során a természetet áldozattal kellett kiengesztelni. A dobolyi ortodox temetőkápolna, templom építésével kapcsolatosan Kós Károly néprajzkutató így fogalmaz: „...A munténiai [Mesterul Manole] és székely balladákban [Kőműves Kelemenné] megőrzött balkáni eredetű emberáldozatnak egy csökevényes formáját gyakorolták Kászonimpér falu Doboly nevű utcájának román lakosai, mikor 75 évvel ezelőtt kis templomukat építették: odavaló »szépasszony-nak a képit« rakatták be a falba, hogy a fal ne omoljon össze. Jellemző a hiedelem erejére, hogy bár az asszonynak – Oláh Mária – csak a »testmagasságát vették le«, azaz mérték a falhoz, mikor a fal mellől elengedték, összeesett és meghalt”².

A halott sírjának helyét jelölő objektumok a sírjelek, amelyek különböző anyagokból készültek. A Kászon

körítő hegyek, erdők bőven szolgáltatják a fa- (tölgyfa, cserefa) és kőkeresztek anyagát.

Az „IHS / +/ Iljés/ Mári/ 1880” és „+ Isten/ben: NY/úgusz nak / Fülöp: fere/ncz és Róza /H : M 1884” feliratú, faragatlan, lapos, kárpáti homokkő-sírjelek a kászonújfalvi kápolna oldalához támasztva idézik őseink egyszerű temetkezését. 2023. december 8-án nem találtam őket a helyükön. Hasonló, de részben faragott homokkő-sírjelet találtam 2013. augusztus 1-én a kosteleki ortodox temetőben a templom alapítójáról: „18 +74 / cTitorul a /Beserici / Simion Gabor”. Kurta András 1891-béli sírhelyét egy álló, téglalap alakú hasított sírkő jelzi, vadrózsabokorral a tövén, Kászonújfaluban. Kászonban nagyon kevés az egyszerű, alacsony ágas fakeleszt, bár „Jézus is fakeresztet hordozott”, ahogyan György Gábor főesperes fogalmazott egykor Nagy Lajosné, Gál Erzsébet kászonfeltízi adatközlőm elmondása szerint.

Kászonban nagyon kevés az egyszerű, alacsony ágas fakereszt, bár „Jézus is fakeresztet hordozott”.

A kászoni temetők egyedi, jellegzetes –3–4, illetve 4–5 m magas, oszlopos, kúpos zsendelyes fedésű fejfái, és a legfeljebb 1,5–2 m magas, lapos faragású, különböző színűre festett, tulipános motívumú „cserekeresztek” Lesőd és Kászonpataka forrásvidékének cserefa-, illetve tölgyfaerdőiből (Kencsere, Tilalmascsere stb.) származnak. Számuk állandóan csökken, kivételt csupán a kászonaltízi temetőben észlelünk, ahol 2002-ben 4–5 oszlopos fejfa volt, ma már 11-re gyarapodott a számuk. Szépek a festett tulipános cserekeresztek Kászonaltízen, ahogyan a kőkeresztek is, de Doboly temetőjében is, ahol 2007-ben közel 50-et örökítettem meg fényképezőgéppel. Lehangelő a kikorhadt keresztet a temető árkáiban látni a dobolyi temetőben – 2023. december 8-án jegyeztem fel ezeket –, amelyet akár néprajzi műemlékként is elképzeltem...

A kászonaltízi Golgota gömbölyű kővel kirakott szerpentinjei mellett glóriás, deszkából kivágott, festett korpuszos Krisztus-sziluettek magas, feliratos keresztjei Jézus áldozatára emlékeztetik, és imádságra, hálaadásra biztatják a halandókat. Nagyon szép,

A kászonújfalvi temetőkápolna, oldalához támasztva a feliratos, régi homokkő sírjelek, előtérben a mirigyes őszirózsa, gerebcsin. Kép: Pálfalvi Pál, 2007. szeptember 27.

érdekes, ritka, értékes színfoltjai ezek a temetőnek.³

Kászonjakabfalván a templomba vezető lépcsők jobbán csupán egy, egyetlen fából kifaragott korpuszos kereszt maradt hírmondónak az 1980-as években még gyakoribb keresztfából. A korpusz karjait sajátos kászoni csapolással rögzítették a törzshöz.⁴ Hasonló keresztípust többek között a csíkszentmihályi út bal oldalán láttam és fotóztam le. Ez egy általam kedvelt keresztfatípus.

A faragott kőkeresztek közül Kászonban csak az egyetlen indás/életfás hónaljas keresztet említem Kászonaltíz temetőjéből. Csíkban, Csátószegen több páratlan szépségű is akad a cintoromban – Mária-monogramos, nappal és holddal stilizált, életfa-, indadíszítésel, illetve faragással ellátott. Akad ilyen a csíkszentkirályi temetőben is.⁵

Az öntött műkeresztek készítője Kászonban Waltz Lajos.

Az egyetlen ritka, jégkőből (kriolit) készült kőkereszt a kászonjakabfalvai temetőben található. Felirata: „E sírkövet állíttatta RÁJER JÁNOS-né/TODORÁN ÉVA/saját részére 1903 évben./ Aki született 1830.ba/meghalt 1913 III. 26. án.” A sírról alaprajzot készítettem a rátelepített dísznövényekkel 2003. szeptember 3-án.

A lakóházak tetején az ún. kovácsolt, cifrított vaskeresztek szépsége vonja magára a figyelmet, és hirdeti a kászoni nép vallásosságát.⁶ A hagyomány szerint az ún. anyakereszt/vezérkereszt köré telepítették a temető sírhantjait, és itt tartották a halottak napi engesztelő (liberás) misét is. Kászonban két anyakereszttel kapcsolatos adat kívánczik ide. A kászonújfalvi anyakeresztet – a kászoniak Babba Mária-keresztnek

becézik – 1,5 x 1,5 m területű léckerítés veszi körül, latin feliratát itt nem idézzük, de feltételezzük, hogy az 1774-es év megjelölése az új temető alapítását jelzi. A kászonújfalvi anyakereszt tövén kékliliom, bazsarózsa, borsóviola és őszibánat virít.

2007. április 28-án jegyeztem le a dobolyi görögkatolikus/ortodox templom előtt álló 3,5 méteres, vasrózsával öszszefogott, dránicás esővetővel védett „anyakereszt” szövegét. Függetlenes száran 0,5 cm vastag, lapos deszkából kivágott háromvirágos tulipán „virágzik” 50 cm-es életfával. Felirata a következő: „Üdvözlégy világ megváltója, bűnösöknek szabadítója, Úrjézus el ne hagyj, mert üdvözítönk vagy. Kinek mennyben és a földön dicsértessék a szent neve. / Az emléket álitaták Váncsa János és bátya György idős és Lánggrad János és Rádulj Péter. / Mária monogram. / 1901 évben junius 15-én”. Ez a régi, fenyőfának támasztott kereszt még megvolt 2008. november 1-én, azóta eltűnt.

A Kászoni-medence növényzetéről

Kászon egy 308,1 km²-es kiterjedésű, szűk, hegyi medence a Csíki- és Háromszéki-medencék között. A 10 km hosszú (észak-dél irányban) és 6-7 km széles (nyugat-kelet irányban), 600–900 m tengerszint feletti magasságban fekvő eróziós-tektonikus medencét a Csíki-havasok veszik körbe. Nyugaton és északon a Papphegy (1165 m), Botsarka (1192 m), Aklosbérce (1165 m), délen a Torjai-hegység (Cecéle, 1173 m), keleten a Kászoni-hegység, a Káposztás-havas (1456 m), Bóbiska (1453 m), Répát (1282 m), Fügetető (1189 m) és Gombásbérc (1193 m) keretezi. Délen a Katrosa-völgy szorosán kb. 600 m-en át érintkezik a Felső-háromszéki-medencével, nyugaton Alcsíkkal a Nyergestetői-hágó (878 m) köti össze. Úzvölgye vidékére a Fehérnyaki- (1015 m, Aklos felé) és a Borfeje-hágókon (1040 m, Lassúág felé) át vezető szekérúton lehet eljutni.

A Kászoni-medencét körülvevő hegyeket a kárpáti flis – homokkő, márga, agyag, agyagpala, konglomerátumok – krétakori mélytengeri üledékeiből épül fel. A Kászon-patak bal oldali (keleti) völgyeiben feltörő fehérvölgyi, répatyi, farkaspatayi, borpatayi, veresszéki borvízforrások közvetlenül a kárpáti homokkő rétegeiből fakadnak. Ezek hasznosítása ma messze elmarad a lehetőségeiktől. A Kászoni-medence dús vízhálózatának vizeit a Kászon-patak vezeti le a Katrosai-völgy szoroson

Faragott, színes tulipánmotívum. Kép: Pálfalvi Pál, Doboly, 2007. április 28.

a Háromszéki-medencébe, a Feketeügybe.

A Kásznai zárt medence helységei 700 m-es átlagos tengerszint feletti magasságon helyezkednek el. Kontinentális éghajlatát 6-7 °C-os évi átlagos hőmérséklet, valamint 600-700 mm csapadék – hegyekben akár 1000 mm is lehet – jellemzi. A tél hosszú és hideg, ködös napból kevés van; a napsütéses napok száma több, így időjárása is enyhébb, mint a Csíki-medencének. Az időjárás változásait a temetői növénytakaró fajtái is „megérik”. 2005 esős nyara a gyomnövények elszaporodását, erőteljes méreteit idézte elő. A podagrafű, erdei baraboly, mezei aszat, közönséges medvetalp, közönséges bojtortján és a magas zsombor tövei a kásznaltízi, a kásznóújfalvi temetőben 1,25–1,50 m-es zöld mezőket varázsolt a sírokra, főleg a kásznaltízi hátsó temetőben – ezt 2006. július 15-én jegyeztem fel. A 2007. szeptember 23-ai kora őszi fagy, illetve reggel hóharmat „leperzseltte” a kőrisfák és akácok újulását, de a temetői virágok közül lefagyott a bőrlevél másodvirágzó virága, az úrfirózsa, a dália, a büdöske, az őszirózsa stb. is.

A Csíki-havasok részét képező Kásznai-medence növénytakaróját, növényzetét Csűrös István⁷ és Csűrös István, Csűrös Margit, illetve Pálfalvi Pál közleményei⁸ alapján foglaljuk össze. A Kásznai-medence gombaflóráját Csűrös Káptalan Margit adatolta.⁹

A Kásznai keleten, északkeleten keretező hegylánc az erdélyi hölgyfű,

lucfenyves, fekete áfonyás típusához tartozik. A lucfenyő lehatolt a medencealji településekig. Kós Károly szerint¹⁰ Kásznaiimpér fenyőalji része volt az ősi szállástelep, de a többi kásznai temetőben is zöldell. András Ignác kásznóújfalvi könyvében idézi,¹¹ hogy 1873-ban „...a templom a temető közepében állott, körülvéve fenyőfákkal...” A 100 évvel később ültetett fenyőket a 2002 és 2007 közötti temetőrendezésekkor vágták ki az állandóan újrasarjadzó kőrisfákkal együtt. A fehérfenyő/jegenyefenyő és a veresfenyő/lucfenyő ágait (a „hajlát”) a sírok halottak napi díszítésére használták, illetve használták. Szeles időben sátorszerűen körbeszurkálják, így védik az égő gyertyákat. Hasonló gyakorlatot észleltem az alsíki Fiság völgyében, Csíkszentmárton és Csíkszentgyörgy temetőiben is. A Kásznóújfaluban fenyőtobozsal, Kásznai csenikával kirakott, betonfedelű halotti nyughely szélét keretező, 1 x 0,7 m-es keresztrel díszített sírhely egyike a ritkább kegyeleti díszítésmódnak. Özv. Koncz Antalné, Balázs Erzsébet elmondása szerint az első fenyőkoszorút Kásznai medencében a kásznaltízi Mihály Lajos megyebíró/egyháztanácsos temetésén használták.

A medence nyugati hegykerete fenyőelegyes, bükk-társulással borított, melyben gyakori a közönséges vagy bibircses nyír (*Betula pendula*) mint vágásnövényzeti elem. Az erdei márdársóska (*Oxalis acetosella*) és a vörös tüdőfű (*Pulmonaria rubra*) lágyszárú

növények, melyek fellelhetők a kásznai temetők gyepeiben.

Délen a Katrosai-völgyszorost övező hegyekben a mézkerülő, bükkös fehér perjeszittyóval, több más lombhullató fajjal találkozunk. Itt a cserje a farkasboroszlán (*Daphne mezereum*), a lágyszárú növény a kétlevelű árnyékvirág (*Maianthemum bifolium*), melyek a dobolyi, illetve kásznaltízi temetőben virulnak.

A medence északnyugati, északi részén kiterjedt mogyorósok között, Lelsőd, Gyertyános, Ken tartományában, és központi részén, a Kásznai-patak forrásvidékén a kocsányos és kocsánytalan tölgy (*Quercus robur*, *Quercus petraea*) gyertyánfával (*Carpinus betulus*) képez társulást. András Ignác szerint „...1866-ban új temetőhely adatott Péterfi Antal által és sánccal, kővel s gyertyánfaültetéssel körülvett.”¹² Kásznóújfalui mai temetőjének nyugati, északnyugati sővényében a gyertyánfa, akácfa a gyakoribb, sőt gyertyánfa sírjelű sírhant is akad a temetőben – 2007. szeptember 22-én le is fotóztam. A nyírfa itt névadó elem, elég csak a Nyír-kő-Ponkra (883 m) és a kásznaltízi Nyírmezőre gondolnunk, ahol hóvirág ékesíti a tájat.

**A fehérfenyő/
jegenyefenyő és
a veresfenyő/lucfenyő
ágait (a „hajlát”) a sírok
halottak napi díszítésére
használták,
illetve használják.**

A Szettye-patak mentén patakparti égerligetek mézgas égerei („fekete éger”) zöldellnek, helyenként Teleki-virággal. A kásznai patakok mellékét fűzések kísérik. A fűzfajok (*Salix spp.*) barkavirágzatát, a „pimpót” szenteletlenül nem volt szabad bevinni a házba, „tetű lesz a házba, annyi, amennyi van rajta, és nem kelnek ki a csirkék”, tartják Kásznai medencében – árulta el a kásznaltízi özv. Koncz Antalné, Balázs Erzsébet 2007. szeptember 22–23-án.

A csermelyciprus (*Myricaria germanica*) a Margit-patak mentén képez laza állományokat, növényföldrajzi jelentőségű növénytakarásokat a Kárpát-medencében. A Csíki-havasok gyepei (Gyimes, Kásznai) főként a kiirtott erdőségek helyén alakultak ki. A vékonytipp vagy szélfű (*Agrostis tenuis*), vörös csenkesz (*Festuca rubra*) gyepeinek

Fásszárú növények - 50 faj			
Fák - 30 faj		Cserjék - 20 faj	
Spontán fajok 21 faj	Termesztett fajok 9 faj	Spontán fajok 8 faj	Termesztett fajok 12 faj
Lágyszárú növények - 214 faj			
Kerti virágok 122 faj	Dísznövények Cserepes, ládás 10 faj Felfutó, ampolna 4 faj	Vadvirág a síron (+ gyom) 38 faj	A temető gyepejében 40 faj

A kászoni temetők kerti virágainak, dísznövényeinek funkcionális szerep szerinti megoszlása

nagy része, különösen az alacsonyabb magassági szinteken (900–1000 m-ig) a hajdani kevert lombhullató, tölgyes-gyertyános-bükkös, valamint a bükkös-fenyves erdők helyét foglalta el. Később a talaj tápanyagainak (legeltetés miatti) lényeges csökkenése, az erdő felújulásának állandó akadályozása, valamint a talaj felső szintjeinek fokozatos kilúgozása (podzolosodás) révén egyidejűleg vörös csenkesz, szőrfű (*Nardus stricta*, Gyimesben szőrcse, Kászsonban szőrke), majd tiszta szőrfű állományaiba mentek át. A színes havasi virágokkal tarkított havasi gyepek jellegzetes fajai a nagyfészű pelyvahordó (*Hypochoeris uniflora*), a nárciszlevelű szellőrózsa (*Anemone narcissiflora*), a rózsaszínű pozdor (*Scorzonera rosea*), a nyelvlevelű cickafark (*Achillea linguata*), a havasi zsellérke (*Thesium alpinum*), a hegyi árnik (*Arnica montana*), a négytagú varjúkőröm (*Phyteuma tetramerum*) stb. Feltűnőek a kosborfajok – a Gyimesi-hágó környékén alig 5 km²-nyi területen 18 fajról van szó –, illetve a hegyi széna tápértékét adó pillangósvirágúak, főleg a lóheréfajok (magyar lóhere – *Trifolium pannonicum*, bérci lóhere – *T. alpestre*, hegyi lóhere – *T. montanum*), a nyúlzapuka (*Anthyllis vulneraria*) stb. Itt említjük meg, hogy Csűrös István Kászomból 480, Pálfalvi Pál pedig³ a Gyimesi-hágó környékéről 501 virágos növényfajt jelez.

Ide kívánczik néhány ritka és érdekes növényföldrajzi faj felemlítése a Kászoni-medence 10–15 km-es körzetéből. A hegyéesség (*Trientalis europaea*) mint boreális, jégkori flóraelem romániai előfordulása a Lassúág, illetve a Kicsi Romlásmező térségéből ismert; az erdei kakastaraj (*Pedicularis sylvatica ssp. sylvatica*) európai endémikus (bennszülött) fajt jómagam is gyűjtöttem Gyertyános havasi település mocsaras-lapos réjtjein 2017. június 23-án. Az örökzöld ernyős körtike (*Chimaphila umbellata*) állományai a Bóbiska

és Répát térségében jelentősek, a kászalórét, illetve havasi szőrfűgyepekben gyakori populációi találhatóak a Bruckenthal-hangának (*Bruckenthalia spiculifolia*) a Gyimesi-hágó környéki Laposhavastól, Rugáton át a Kászsonkig. Örömmel fedeztem fel, illetve örökítettem meg a pézsmaboglár (*Adoxa moschatellina*) előfordulását 2007. április 28-án a kászontázi temető cserefás-gyertyánfás ültetvényében.

A Kászoni-medence temetőinek flórájáról

A Kászoni-medence öt tanulmányozott temetőjének dísznövényflórájának funkcionális szerep szerinti megoszlásának összesítő adatait a fenti táblázatban tanulmányozhatjuk. A bővített fajlista összesen 264 fajt tartalmaz.

Kiemelt, bevezető adatként, mint régi kertvirágváltozatot, a kászoniak „legmagyarabb virágát” – Csíkmenaságon a gyöngyvirág az –, a tulipánt idézem Kolumbán Józsefné, Mihály Rozália szavainak segítségével: „az ősi tulipánt apró, alig 10 cm-es, mattos (faközöld) színű, cikornyás-fakó piros-fehérjes színű, kicsi virágú, szálkás szirmú volt. A nemesebb fajták a 60–70-es években jelentek meg Kászsonban”. Ezt a fajtát a dobolyi temetőben véltem „újra felfedezni” 2009. május 23-án. A tulipán ma sem mondható gyakorinak a kászoni temetőkben. Annál szebben virítanak a lapos, tulipános, faragott sírjeleken, Kászontázi, Doboly és Kászsonjakabfalva temetőiben, valamint a kászoni gyalogkapuk fűrészelt csúcsdíszeként.¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy Csíkmenaságon a gyöngyvirág a „legmagyarabb virág”.

A következő sorokban a kászoni temetők növényvilágának – 2002 és 2009 közötti, illetve napjainkig tartó – kutatási eredményeiből tárok az olvasók elé. Az első információk főleg a Csíktől és

Gyimestől megkülönböztető adatcsokrok is tartalmazzak.

Virágtalan növények a temetőkben

A temetők gombaflóráját először a kászontázi temetőben jegyeztem. A 8–10 gombafajt a temető délkeleti sarkában, a cigánysírok szomszédságában 2 galambgomba (*Russula spp.*), 2 galóca (*Amanita spp.*), 1-1 csiperke (*Psalliota sp.*) és szekfűgomba (*Marasmius sp.*), valamint 2 tinóru (*Boletus ssp.*) faj képviselte 2007. szeptember 22-én, ottjártamkor. Így neveztem el a temetőt „gombás temetőnek”. A kászontázi temetőben is 10 példány Boletust jegyeztem 2019. október 27-én. A dobolyi temetőben 2007. szeptember 23-án bőven termelt az ízletes rizike vagy fenyőalja (*Lactarius deliciosus*). A kászontázi temető talaján a narancssárga csészegomba (*Peziza aurantiaca*) „csészéit” fényképeztem le 2013. szeptember 27-én.

A mohákat sajátos módon használják fel a kászoni sírok díszítésében halottak napján. Ez is megkülönbözteti a csíki-gyimesi temetőktől – csak a barackosi temetőben észleltem egy-két alkalommal a mohák előbb említett sajátos felhasználását. A kászoni temetők mindegyikében változatos díszítési módokat (mohacsomót, keresztet, koszorút) használnak, továbbá kiegészítő színező, színesítő virágokat, cserjéket: télizöld meténget, halotti bogyót, rózsabogyót, bukszust, illetve krizantémát – bogláros és margarétatípusban egyaránt.

A mohákat sajátos módon használják fel a kászoni sírok díszítésében. Ez is megkülönbözteti a csíki-gyimesi temetőktől.

Két különösen szép díszítésű sír leírását mellékeljük. A kászontázi falvi „oroszfogságos sír” négy sarkában örökzöld, kétoldalt kékliliom, míg középen, a 30 cm-es átmérőjű mohakoszorúban 10 cm-es halotti bogyókereszt, mohakereten a kecskerágó piros, csillag alakú terméstartója a dísz. Kászontázi faluban, a 2002. november 2-ai kilátogatásom során a temetőkápolnával szemben 4-5 parafaléces kecskerágót is láttam. Ugyancsak aznap, a kászontázi falvi temetőben kettős mohakereszt, elágazásánál pedig égőpiros lizi (muskátlí),

Dobolyi temetői kép, előtérben a virágzó Mária-coszorúval (*Spiraea chamaedryfolia*).
Kép: Pálfalvi Pál, 2007. április 28.

illetve fehér bogláros krizantém élénkítette a sírhanok egyikét.

A temető zöldjét hangsúlyozzák a kászoniimpérii temető nyugati-délnyugati kőfalán tenyésző páfrányok: az édesgyökerű páfrány (kóméz), a törékeny hólyagpáfrány – a karcfalvi és csíkszentgyörgyi vártemplomok falán is – és az erdei pajzsika. Mindezt 2002. november 2-án, valamint 2008. november 2-án is volt alkalmam lejegyezni.

Sajátos, egyedi kertvirág- és dísznövénynevek Kászonban

A Kászoni-medence viszonylagos elszigeteltségének és sajátos nyelvjárásának – különösen Kászónújfaluban

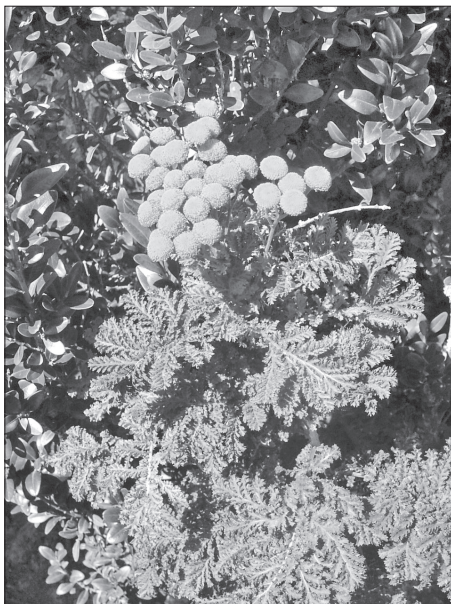
– következménye is lehetnek a kerti virágok, dísznövények Csíktól, Gyimestől részben eltérő elnevezései, ezt az alábbi felsorolás is tükrözi. Rendszertani besorolás nélkül idézzük.

Fehér nárcisz (*Narcissus poeticus*) – cikmánt, az elnevezést özv. Veress Imréné, Jánosi Mária közölte velem 2001. április 20-án Kászónaltízen; szívvirág (*Dicentra spectabilis*) – szívecske, Jézus szíve; tűzliliom (*Lilium bulbiferum*) – tűzestulipánt, amelyről azt mondta Kászónjakabfalván László Andrásné, Vízi Mária 2005. július 15-én, hogy „elvirágzás után ki kell ásni, hanem a hagymája elmegy. Ha Rózsa napkor, szeptember 4-én beléteszi a földbe, májusban már nyílik”. A kászónújfalvi cigánytemetőben Kalányos

Ibolya (1970–1993) sírját gyöngyvirág, kékliliom és bőrlevél (*Bergenia crassifolia*) díszíti, ezek között/körül egyenesen 30 tő virágzó tüzesliliom látható, ami különlegesen szép látványt nyújt. Alaprajzot készítettem róla 2003. szeptember 2-án.

Folytassuk a felsorolást: szarkaláb (*Delphinium x cultorum*) – kakasvirág; sarkantyúka (*Tropaeolum majus*) – kupás, sárga kupás; Boldogasszony tenyere (*Tanacetum balsamita*) – laposminta, amelyet Kászónújfaluban, 2003. szeptember 2-án két síron láttam, Kászónjakabfalván, 2005. július 15-én pedig egy síron – emellett Kászónaltízen és Kászónújfaluban imakönyvbe tették a virágot. Említsük még meg a százlevelű rózsát (*Rosa x centifolia*), avagy fátylórózsát, amely ritkán látható temetőben, ugyanakkor Kászónjakabfalván, 2003. szeptember 2-án volt alkalmam jegyezni. Szirmait az úrnapí búcsún szórták, László Andrásné, Vízi Mária a következőképp mesélt róla 2005. július 15-én: „...szirmait vízbe tettük, 2-3 hét múlva illatja kelt [...], s a leánykák locsolták magikot”, ezen kívül elmondása szerepelt a házipatika kellékei között, hasmenéskezelő és lázcsillapító szert készítettek belőle, rózsacetet.¹⁵ A csempes hónapos rózsza vagy bengáli rózsza (*Rosa chinensis* cv. *semperflorens*) egy egész évig virágzott csíkszentdomokosi otthonomban, Székely Anna (1943–2016) magyartanárnő ajándékaként. Fényképét 1990. augusztus elején készítettem a néprajzi táborban, Kászónfeltízen.

A fodormenta (*Mentha spicata* ssp. *crispata*) igazi „vénasszony büzlentyű”, Kászonban vénasszonynak nevezik. A kászónfeltízi özv. Nagy Lajosné, Gál Erzsébet tréfás szójátékát 2007. szeptember 22–23-án jegyeztem le: „Fodor jött, a kerten ment át s vitt magával fodormentát”. A gyakori csillagfürt gyertyás, borsóviola névre hallgat, tudtam meg özv. László Andrásné, Vízi Mária-tól 2005. július 14-én. „A gyertyavirágot nem jó keresztelőbe vinni, mert a gyermek nem lesz egészséges” – tartják hiedelmként Kászonban. Több színben (kék, rózsaszín, fehér) virít a közönséges harangláb (*Aquilegia vulgaris*) – csóka, kék csóka, csókvirág; a kardvirág (*Gladiolus gandavensis*) Kászónújfaluban kardviola. Igazi kászoni virág a lengyelke (árulta el nekem Kászónfeltízen Kolumbán Józsefné, Mihály Rozália), aztán ott van a nagy büdöske (*Tagetes erecta*) és a kis büdöske vagy közönséges bársonyvirág (*Tagetes patula*); a kaukázusi varjúvirág (*Sedum spurium*) (kászónaltízi, kászónjakabfalvai temetőben fellelhető); Csíkban pedig a

Virágzik a fodroslevelű Jézus-citrus (*Tanacetum vulgare*, „*crispum*”). Kép: Pálfalvi Pál, Kászonújfalú, 2007 szeptember 22.

gyakori/közönséges temetői gyeppvirág. A kerti mályva (*Althaea rosea*) bérmaróza névre hallgat Kászonban.

„Szent növények” a temetőkben

Bár a kászoniak a nagy vallásos ünnepeken – búcsúk, karácsony, húsvét, pünkösöd, halottak napja – tömegesen hazatérnek, „megülik az ünnepeket”, az országjárás, elvándorlás, „a folyamatos ingázás, a városi kultúra masszív jelenléte nem kedvezett a tradicionális hiedelem fennmaradásának, ami kifejezetten szegényes”,¹⁶ a vallásosság pedig visszafogott, polgárisult. Ez a szakralitás alacsony voltához vezetett, ami az ún. „szent növények” megnevezését, valamint Isten, Mária (Boldogasszony) és a szentek kultuszával kapcsolatos legendárium, mondák, mondatöredékek és hiedelmek léte szempontjából Csíkhöz, de főleg Gyimeshez viszonyítva is szegényesnek mondható. Több adatközlőm is azzal utasított el engem, amikor érdeklődni kezdtem, hogy „kérdesse a gyimesieket, azok tudják!”

Az alábbi adatok részben cáfolják – legalábbis a növénynevek szintjén – a terepi valóságot. Lássunk hát ízelítőt a gyűjtött anyagból. Szívvirág, szívecske (*Dicentra spectabilis*) – Jézus szíve (beszél a virág alakja); Boldogasszony tenyere (*Tanacetum balsamita*), egy gyógynövény, amelyet sebtapaszként, illetve teafőzetként a máj és epe betegségei ellen használtak. Utóbbi növényt Gyergyóditróban és Gyergyóremetén

Szentanna, Szentannalapi néven kedvelik. Egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*) – Isten gyümölcse, egy gyógynövény, amely a szívpanaszok ellen hatásos, amelyet csak a dobolyi temető száraz oldalában jegyeztem – egy gyógyhatását ismerő kászoni atyafi egyenesen Galacra vitte kiásott töveit. Húsos viaszvirág, porcelánvirág (*Hoya carnosa*) – mirtusz, avagy Mária-koszorú. Kolumbán Józsefné, Mihály Rozália szerint „időváltozásra csepeg a virágja”. Aztán ott van a cserlevelű gyöngyveszszó (*Spiraea chamaedryfolia*). Virágzása idején hófehérbe öltözteti a kászonjakabfalvai és dobolyi temetőket. A fehér lilium vagy Madonna-lilium (*Lilium candidum*), másképpen Szent Antal-páca, Szent József-lilium egy kedvelt kerti virág, gyógynövény, melynek lepelleveleit szesze áztatva sebekre teszik. Fehér, illatozó virágait örömmel fedeztem fel a Tari-hegy alatti keresztfán 2005 nyarán, itt a felirat a következő: D.A.J.K. Szent/Antalt/köszönte/ni hivek/jöjjetek/Segítsé/get s párt/fogást/tőle kér-/jete/ 1935/1990.

A fehér pimpóra (*Potentilla alba*), avagy Jézus tenyerére a kászonújfalvi temető gyeppjében 2007. április 27-én litem rá. „...öt lapija van, imakönyvben tartsa, [...] Somlyón, a hegyen mikor mentek kifelé, lehetett kapni, 6-7 éve, 2000 körül mondta/mutatta az asszonyoknak Bene Imréné, Bándi Rózsa [...] Ne, ez a Jézus tenerel!” – árulta el öz. Nagy Lajosné, Gál Erzsébet 2007. szeptember 22/23-án. A Jézus tenyere igazi szent növény, ott fakadt a Golgotán, mikor Jézus a keresztfával elesett, s ujjai a földet érintették – a gyimesbükki római katolikus plébánia 2015-ös naptárán is látható. Említsük meg a holdviolát (*Lunaria annua*), avagy Jézus pénzét.

Szent László lovagkirály emlékét idézik a kászonimpéri kápolna 2002-ben feltárt, restaurált faliképei és a kászonfeltízi Szent Katalin-kápolna közelében virító Szent László-tárnics (*Gentiana cruciata*) kéklő virágzatai is –2007. szeptember 23-án jegyeztem le. Futó, csüngő muskátli (*Pelargonium peltatum*), avagy Mária tenyere, amely egy csüngőszárú, ún. ampolna növény – öz. Koncz Antalné, Balázs Erzsébet szerint „a Mária tenyerét nem lehetett ott tartani, ahol fiatal leány volt, mert azt tartották, hogy a leány nem megy férjhez”. A Jézus-citrus (*Tanacetum vulgare* „*crispum*”) szép, sárgálló töveit a kászonújfalvi temető-kápolna előtti sírhelyek egyikén fényképeztem, három tövet találtam belőle 2007. szeptember 22-én, a dobolyi temetőben pedig négy síron is találtam a növényből 2009. április 28-án.

Felcsíkon gyakori faj a Jézuslétra, a Fiság völgyében rucka, ruckafű a neve. Fodros, illatos levelét „vénasszony büzlentyűként” becsülték Kászonban is, imakönyvben őrizték. A karácsonyi kaktuszról (*Zygocactus truncatus*), vagy karácsonykáról azt tartották, hogy „Ha húsvétra talált kinyílni, esős nyár lesz!” – tudtam meg Kolumbán Józsefné, Mihály Rozáliától 2023. szeptember 4-én. A kászoni gyümölcs-félék, -fák körében ismeretes a Boldogasszony-alma, méghozzá Felcsíkon a csíkszenttamási temetőben, a Szentmihály-körte vagy -vackor pedig Alcsíkon, Kotormányban.

A növénytakaró aspektusát és összetételét vizsgálva újabb adatokat mutatunk be a fásszárú (fák, cserjék) és lágyszárú temetői fajokról, különösen azokról, amelyek a kászoni temetők képét meghatározzák (erdő: ültetett; orgona- és szilvabozótók), vagy különleges előfordulásúak, szerepük: vadvirág a síron, vadvirág a temető gyeppjében, újabban terjedő kerti virágok, jövevény-fajok stb.

A temetők fás növényei a medence növénytakarójából származnak. Itt csak a kászonaltízi temető spontán és ültetett fajait soroljuk fel, ezek közül több található a temető sövényében, úgymint: lucfenyő, kocsányos- és kocsánytalan tölgy, gyertyánfa, nyírfa – ezekről már előzőleg értekeztünk –, továbbá kőrisfa, hegyi juhar, hegyi szil, kislevelű hárs, rezgőnyárfá, zelnicemeggy/májusfa, vadcsereesznye, madárberkenye, vörösfenyő stb. – 2003. szeptember 4-ei terepi jegyzék. Esetenként kiegészül e lajstrom az erdei fenyővel Kászonimpéren és Dobolyon, valamint az akáccal, amely Kászonjakabfalván a kiirtott bozót helyén erőteljesen szaporodik; Kászonújfaluban pedig a bejárrattól balra hársfa-, gyertyánfa-, orgonabozótban, tövükön örökzöld mezővel csodálható meg.

A temetők gyümölcsös jellegéről

A kászoni temetők területén és a körítő sövényben az orgona/boroszlán és a kászoniak „címernövénye”, a szilvafa képez bozótosokat. Az orgona több más fa- és cserjefajjal a kászonaltízi temetőben kiterjedt bozótost, a „Boroszlányost” képezi, közötte kétlevelű szívvirággal. Állandó irtásáról 1978–1980-tól tudunk – akkor „kihúzták a boroszlányokat”, majd 2022-ben teljesen kiirtották, jelentős szabad területet nyerve.

Dobolyban 2007–2008-ban a templom körüli fákat (hársfa, kőrisfa, hegyi juhar, három tölgyfa) vágták ki. A dobolyi temető felső, északkeleti részén kiterjedt orgona- és szilvafabozót foglal területet, virágzó örökzöld, kéklilimotvókkal, belső szélén halotti a boggyó bokraival. Kászonban itt díszlik az éppen virágzó és illatozó perzsa orgona (*Syringa persica*), amely keskeny, szív alakú leveleiről és egyszerű virágzatáról ismerhető fel – 2009. május 23-ból származó jegyzet. A dobolyi orgona- és szilvafabozótban több más gyümölcsfa mellett diófa is terem – diófát csak a csikbánkfalvi temetőben jegyeztem, 2001-ben kivágták. Kászonjakabfalván 2002 és 2009 között több rendben az állandóan sarjadzó kőrissel – 85%-a fás vegetációból – és a templom délnyugati részén terjeszkedő akáccal vívnek harcot. Kászonjakabfalván a cserjés veresgyűrű somot (*Cornus sanguinea*) a hátsó, boroszlános bozótban azonosítottam.

A kászoni temetők gyümölcsös jellegét a fekete leányka szilvafája adja, amely szinte minden temetőben – Kászonújfaluban kevésbé – kisebb-nagyobb állományban fenntartott jövedelemforrás az egyházfiak számára. A kászonjakabfalvi temetőben „a szélekre-sövényekbe s a kereszt mellé es leánkaszilvát ültettek [...], s a pap se bánta [...], s terjeszkedett az magától es”, mondta özv. László Andrásné, Vízi Mária adatközlőm 2005. július 15-én. A kereszt mellé ültetett keresztfákról 2023. december 8-án készítettem fényképet. A kászonaltízi temető délkeleti részén, „Becze Terikén hátul”, a hátsó temetőben néhány szőlőszilva/fehér leánykaszilva/hólyagszemű szilva is terem.

Cserjefajok a temetőkben

Még két-három gyakoribb vagy jellemző előfordulású taxonról szólunk. A hóboggyót (*Symphoricarpus albus*) Kászonban halotti boggyónak vagy halálboggyónak nevezik. Észak-Amerikából származó, Európában az 1880-as évektől meghonosodott cserje. Csík, Gyimes és Kászon temetőiben a „bogyós sírdíszítés” leggyakrabban hasznosított halottak napi cserjéje. Egyébként a boggyós díszítés mesterei a gyimesi csángók. Kászonban fehér boggyóit a sírra szórják a vadrózsa piros terméseivel – cigánysírokon is gyakran látható Kászonaltízen vagy Kászonjakabfalván –, boggyós ágait a sírhant földjébe szurkálják. Több más növénytel társítják, színezik: mohával, fenyőhajtálával, körömvirággal, kecskerágó

piros terméstartójával stb. Egy-, két soros keresztet (10 x 10 cm-től 40 x 80 cm-ig), „talpas” (Kászonaltízen) vagy a végéin „bogós” (Kászonjakabfalván) keresztet formáznak boggyóiból. Ritkán „rózsát” is raktak – Kászonaltízen jegyeztem fel egy ilyen esetet 2007. július 22–23-án. Bokor formájában a kászonimpéri temetőben Veress Antal (1843–1903) esperes-plébános vaskeretes nyughelyét, valamint a kászonújfalvi temetőkápolnával szembeni sírokat díszíti. Az illatos levelű „vénesszony büzlentyű” citrus istenfa (*Artemisia abrotanum*) csak Kászonújfalvi temetőjében zöldell néhány síron – 2002. november 2-án 8–10 tövet jegyeztem fel. Ma lassan kiveszőfélbe kerül, 2023. augusztus 15-én már csupán két síron találtam. Özv. Koszti Jánosné, Tulit Mária így emlékezett vissza fiatalkorára 2005. július 14-én: „...citrus és pántikafű világ volt [...] pántikafű minden síron volt”. Jelenleg a citrus legszebb állományai a gyimesi-barackosi temetőben vannak – 2015-ben 11 síron volt látható. A halottkultusz eme ősi tanúját fontos volna jobban védenünk temetőinkben.

Az utóbbi 20–25 évben jelentősen felfrissült a kászoni temetők kertivirág-és dísznövényválasztéka.

Kászonban a dobolyi temetőben Tulit Elena (1903–1939) és korai rokonsága vaskertes sírhelyén több kora tavaszi kerti virág társaságában a vadboroszlán és farkasboroszlán töveiről készítettem alaprajzot 2007. április 28-án. Csíkszentdomokos, Csíkcsomortán, Gyimesfelsőlók, Kostekek temetőiben jegyeztem jelenlétét. Kászonimpéren őszi, másodvirágzó töveit láttam 2019. október 27-én.

A kászoni vallásos élet megnyilvánulásait részleteiben nem tanulmányoztam, csak az úrnapi búcsún a papi labarium előtt szórt fajok, a fecskevirág, labdarózsa, jázmin, a fátyolrózsa és a bazsarózsa stb. használatát idézem. Késő ősszel a halottak napja krizantémzölddel köszönt a temetőkre. A sírokat ellepik a városi cserepes krizantémok. Fajtáit, fajtaváltozatait hosszú volna idézni. A kászoni temetőkre jellemző parasztkrizantémok, az őszi-bánat lila, rózsaszín fajtái (*Aster novae-angliae*, *A. novii-belgii*), a kisvirágú vagy aprófészékű *Aster lanceolatus*, illetve a törpe és magas, bokros (*Aster*

dumosus) őszirozsfajok a helyi lakosság megbecsült kincsei. A krizantémról álljanak itt az özv. Koncz Antalné, Balázs Erzsébet által mondottak: „Egyedüli jellegzetes halottak napi temetői virág a krizantém. Ezt a virágot nem szabadott senkinek se névnapjára, se születésnapjára adni [...], csak a temetőbe vitték halottak napján”.

A temetői díszfák közül a tuja- vagy életfélék közül az óriás, oszlopos tuja (*Thuja gigantea*) megtalálható a dobolyi temetőkápolna déli oldalánál 2 példányban, a kászonjakabfalvi templom nyugati, lépcsős bejáratát pedig 10 nyugati tuja (*Thuja occidentalis*) szegélyezi – 2023. december 8-ai jegyzés. Kászonban kedvelt „bokor” az illatos jezsámen vagy hamisjázmin – a dobolyi temetőben, a sírkő mellett komlóval volt látható 2007. szeptember 23-án; a kászonjakabfalvi temetőben pedig két évvel korábban –, valamint a labdarózsa. A temetőn kívül Kászonújfaluban három út menti portán összesen 13 ecetfa (*Rhus typhina*) látható, ez a terjedőfélben lévő díszfa a flóra egyik értékes fájának számít.

Új fajok a temetőkben

Az utóbbi 20–25 évben jelentősen felfrissült a kászoni temetők kertivirág-és dísznövényválasztéka. Néhány új, terjedőfélben lévő kerti virág színezi a temetők flórájának palettáját. Csak felsorolásszerűen említenék meg néhány fajt: a füzértekerics (*Physostegia virginiana*), avagy Mária-virág, amely 2005 és 2007 között 1–3 síron, 2007. szeptember 22-én pedig 7 síron virított Kászonújfaluban. Az örökzöld orbáncfű (*Hypericum calycinum*) 8–10 síron nagy, sárga virágaival hódított 2005. július 15-én a kászonaltízi temetőben. A tengerparti aggófü vagy hamvaska (*Senecio maritima*) 8–10 sírt (2013) és 6–8 sírt (2022) díszített a kászonaltízi temetőben. A tarka kutyatej (*Agaloma marginata*) 15 sírhant díszje volt Kászonújfalvi temetőjében – 2023. augusztus 15-ei jegyzés. Valószínű, hogy jelenleg terjedőfélben vannak: a vörös ápolka (*Monarda didyma*), avagy csihánvirág Kászonaltízen 8 síron virágzott – 2005. július 15-ei jegyzés. Gyimesfelsőlókon 1994. július 20-án észleltem először, Moldvából származott – Frumószán „nyári buszujok” a neve. A csodatölcsér (*Mirabilis jalapa*) és a sárkányfű (*Crococsmia sp.*) is új növény. A zsidócserekesznyét (*Physalis sp.*) a sírok díszítésére használják. A muskotályzsalját (*Salvia sclarea*) csak alkalmi virágnak tartom, 2013 és 2019, valamint

2021 és 2022 között a kászonaltízi temető egy-egy sírján volt jelen. Hasonlóan minősíthető a ricinus (*Ricinus communis*) is, melyet 2003. szeptember 3-án jegyeztem a kászonjakabfalvi temetőben.

Vadvirágok a síron

A raponc harangvirág (*Campanula rapunculoides*), a fehér mécsvirág (*Melandrium album*), a gyújtóványfű (*Linaria vulgaris*), a mezei gólyaorr (*Geranium pretense*) és a margaréta (*Chrysanthemum leucanthemum*) a sírokon leggyakrabban megtelepedő vadvirágfajok.

További érdekes és különleges felhasználású sírokra települt, telepített fajok közé tartozik a hosszúlevelű varfű (*Knautia longifolia*), amelyet a kászonimpéri temetőben jegyeztem fel 2002. november 2-án, kései virágzás során. A mérgező bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger*) a lila hölgyestike között „ékeskedett” Kászonjakabfalván 2009. május 23-án. A hölgyestike (*Hesperis matronalis*) fehérvirágú alfaját, a *Subsp. nivea*t csak a dobolyi temetőben fotóztam a patak árkában, napsütéses helyen, az erdei mályva (*Malva sylvestris*) hét síron nyílt a kászonaltízi temetőben 2009. május 23-án.

**A Kászoni-medence
elszigeteltségének van
egy pozitívuma, ugyanis
az özönnövények vagy
„jövevénynövények” közül
csak néhány faj van jelen.**

A bábakalács (*Carlina acaulis*) sír-ra szúrt száraz virágai Kalányos Béla (1965–1997) sírját díszítették a kászonújfalvi temető cigánysírjainak egyiken – 2003. szeptember 2-án alaprajzot készítettem róla. Érdekes, tanulságos növényföldrajzi eset a vidék két májvirágfajának „találkozása” a kászonjakabfalvi temető szomszédos – és rokon család – halottjának sírjain. A harmadkori reliktum és a Kárpátok romániai részének bennszülött faja az erdélyi májvirág (*Hepatica transsilvanica*) Péterfy András (1887–1956) és Füstös Éva (1888–1967) sírján, míg a boreális-cirkumpoláris elem, a nemes májvirág (*Hepatica nobilis*) Péterffy Dénes (1923–2014) és Bodó Anna (Nusika) (1928–1992) sírján honosodott meg az emlékezés vadvirágaiként – 2005. július 15-én jegyeztem le. „Véletlen” vagy tudatos

telepítés eredménye az agárkosbor (*Orchis morio*) síron virágzó, nyíló töve a kászonújfalvi temető jobb oldali táblájában, a gyertyánfás bozót közelében... 2009. május 27-én jegyeztem le, a *Hos-ta plantaginea* tövén „elbújt” növényt lefényképeztem. Hosszú idő után már nem leltem fel.

Vadvirágok a temető gyepjében

A temetők, a templomok és temetőkápolnák udvarai, gyepjei mint többszörösen megimádkozott, felszentelt területek több spontán faj élő- és termőhelyei. Többről már szó esett (*Adoxa*, *Lysimachia*, *Maianthemum*, *Potentilla alba*, *Malva sylvestris*) az előző sorokban. A kászoni temetők gyepjében azonosított feltűnőbb fajok közül álljanak itt az alábbiak: fecsketarócsa (*Gentiana asclepiadea* – Kászonaltíz), szívlevelű nadálytő (*Symphytum cordatum*, Kászonaltíz, a templom kőfalának tövében), fürtös salamonpecsét (*Polygonatum multiflorum*) és gumós nadálytő (*Symphytum tuberosum*, a dobolyi temetőben, 2009. május 23-án jegyeztem le), őszi kikerics (*Colchicum autumnale*), fehérvirágú, *F. albiflorum* Opiz. (Kászonaltíz és Kászonjakabfalva temetőiben is fellelhető; Kászonújfaluban a Tari-hegyen is lejegyeztem 2013. szeptember 27-én). A tavaszi kankalin és a piros tüdőfű mindegyik temetőben gyakori tavaszi virág; a pajzsos boglárka (*Ranunculus cassubicus*, Kászonaltíz) és sokvirágú boglárka (*Ranunculus polyanthemus*, Kászonimpér, Doboly) ligetes, sárga mezőket képez a temetőkben. Az imola/búzavirág fajok közül a vastövű imola (*Centaurea scabiosa* subsp. *scabiosa*, Kászonújfaluban szép tövei díszlenek a régi fenyőfásor alsó végénél), és az osztrák imola (*Centaurea phrygia* subsp. *phrygia*, Kászonaltízen a cigánysírok közelében, 2022. október 25-én jegyeztem le).

Özönnövények, „jövevénynövények”

A Kászoni-medence elszigeteltségének van egy pozitívuma, ugyanis az özönnövények vagy „jövevénynövények” közül csak néhány faj van jelen, és ezek kis egyedszámban a temetők flórájában is megtalálhatók. Példaképp a következőket idézzük: az egynyári küllőrojt, seprence (*Stenactis annua*) vadvirágként (gyom) a kászonjakabfalvi temetőben, síron (2005. július 15-én jegyeztem le); a japán keserűfű (*Fallopia japonica*)

mindegyik temetőben megtalálható nagy populációban Kászonimpéren kívül – állandóan irtják, mégis mindig kiújul. A bíbor nebánsvirág (*Impatiens glandulifera*) csak Kászonaltízen található meg a temetőben. Népi neve: „nyári oleander”, „piroska” – tudtam meg özv. Nagy Lajosné, Gál Erzsébettől 2007. szeptember 23-án. Az ürömlévelű parlagfű (*Ambrosia artemisiifolia*) is jelen van a flórában, két kisebb populációját 2017-ban és 2023-ban észleltem Kászonaltíz és Kászonimpér között az aszfaltút jobb oldalán. Valószínű, hogy az útjavítás/aszfaltozás építőanyagával került oda, magok révén.

A kászoni temetők védelméről

A temetők, templomkertek (cintormok) mint szakrális terek nemcsak az emberek emlékezetét őrzik, hanem sajátos természeti és kultúrtörténeti értékek hordozói is. Ezért fontos a kászoni egyházközösségek/helységek lakóinak temetőik természeti és kultúrtörténeti értékeinek ismertetése, szakrális közegének védelme.

A temetőkre úgy is tekinthetünk, mint természetvédelmi területekre, melyek védelmében kászoni viszonylatban a következőket tehetjük:

- A természetes növénytakaró elemeinek fenntartása, szabályozása, a temető tranzitív jellegének követése, ugyanis a temetőben őrződnek meg a helyi flóra ősi alfajai, ritkaságai vagy jelennek meg az újabb kerti virág- és dísnövényfajok.
- A bozotosodás korlátozása, különösen az orgona/boroszlán (Kászonaltíz, Kászonjakabfalva, Doboly), az akác és a kőris (Kászonjakabfalva) esete.
- Az időjárásfüggő gyomok állandó irtása, a sírhantok hagyományos növényegyütteseinek/fajválasztékának védelme; az agresszív, nehezen irtható jövevényfajok (pl: *Fallopia japonica*) terjedésének korlátozása.
- Az eltűnőfélben lévő fajok fenntartásának/szaporításának és újrafelfedezésének gyakorlása [hónapos rózsza, avagy *Lychnis* fajok: Égőszerlem (*L. chalcedonica*), Bársonyos kakukkszekfű (*L. coronaria*), papucsvirág (*Aconitum* sp.), laposminta, vénasszony, szívvirág, citrus, Jézus-citrus, kékliliom stb.]. Érdekes jellegzetesség, hogy a papucsvirág (*Aconitum* sp.) az egész kutatott területen, főleg az ortodox

temetőben (Bálványos, cikolyai ortodox temető; Lóvész, Rakotytyás, Kostelek temetői) gyakrabban fenntartott, kedvelt növény.

- A „szent növények” mint szakrális értékek kultuszának fenntartása, termesztése.
- A halottkultusz növényei (halálbogyó/halottibogyó, citrus, őshonos krizantémfajták – parasztkrizantém, Aster-fajták) mint szakrális felhasználású fajok megőrzése, termesztése temetőinkben.
- Hálás, hasznos elfoglaltság/feladat lehet a továbbiakban is a kászoni helységek minél teljesebb kertvirág- és dísznövényflórájának teljes felmérése, kutatása – említsük meg a génökológiai felmérés lehetőségét is.

Néprajzi, kultúrtörténeti értékek védelme

- A kászoni temetők cserefából és kőből készített sírjeleinek védelme in situ (helyben). Ezért kizárható minden olyan – akár jószándékú – rendezési cselekedet, amely ezek felszámolását, eltüntetését okozza.
- A sajátos, magas fejfák megőrzése, gyarapítása (jó példa Kászonalitíz), a temetők néprajzi jellegzetességeinek ápolása, gyarapítása.
- A kikorhadt/kidőlt, lapos, színes/festett tulipános faragású sírjelek (Kászonalitíz, Doboly, Kászonjakabfalva) újraállítása, megőrzése, és a „glóriás”, „rakott Jézus” feliratos sírjelek felújítása, rendszeres újrifestése mindig aktuális tennivaló. Ezek a kászoni temetők megkülönböztető tárgyi emlékei.
- A dobolyi temető sírjelei és növényvilága, „toposzai” jól elkülöníthető részei, részletei miatt ezelőtt húsz évvel akár néprajzi védett területi státuszt érdemeltek volna. Minimális helyreállítási munkálatok után talán ma is aktuális tennivaló lehetne. A temetőkhöz, temetőkápolnákhöz, cintoromokhoz vezető dobolyi, kászonjakabfalvi, kászonújfalvi ösvények, Kászonalitíz kerülő, gömbkövezett útja, szélén a „glóriás Jézus/Krisztus” fejfáival (András Ignác szerint a Golgotát idézi), Kászonalitíz, Kászonjakabfalva hangulatos közösségi pihenő-, találkozó-, emlékezőhelyei, Kászonalitíz, Doboly fás ligetei, környezetének csendje a mindenkori kászoni halandót e

szakrális helyek értékelésére, megbecsülésére intik. Használjuk hát Isten dicsőségére nyugtató, vigasztaló, jótékony hatását.

- Értékes eszmei, nyelvészeti hagyatékként a kászoni kerti virágok, dísznövények megkülönböztető elnevezései (a „szent növények” is) szintén megőrzésre, hagyatékra érdemes források. Adjuk át e gyöngyszemeket utódainknak.
- Hagyományörző néprajzi kistérségként az eredeti, ősi, néprajzi, népművészeti, profán és szakrális értékeinek fenntartása, hagyományainak művelése a kászoni mindenkori nemzedékek nemes feladata.
- András Ignác iskolaigazgató helységmonográfiáiból és Sztojka Tamás, a kászoniak hű orvosának tartalmas írásaiból¹⁷ a kászoni települések egyháztörténete, történeti személyiségeinek, értelmiségeinek, iparosainak és egyszerű polgárainak, lakosainak helységgyarapító munkája, nemzetiségeinek élete (származása, közös sorsa), az idegenföldi elvándorlás szomorú következményei, egészségügyi viszonyai (népbetegségek, járványok), a román- és cigány/roma lakossággal való együttélés gazdag adattára bontakozik ki.

Olvasuk ezeket az írásokat, megemlékezéseket, mert elődeink helytálló példájára, munkásságára, szűkebb szülőföldünk szeretetére és alkotó jövőjére erőt adó gyógyír és biztatás.

Egyéb felhasznált irodalom:

- Christopher Grey-Wilson – Victoria Goamen: *Kerti virágok*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Jávorka Sándor – Csapody Vera: *Kerti virágaink. Közép-európai dísznövények színes atlasza*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1962.
- Priszter Szaniszló: *Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998.
- Ion Sârbu – Nicolae Ştefan – Adrian Oprea: *Plante vasculare din România. Determinator ilustrat de teren*. Editura Victor B. Victor, Bucureşti, 2013.

Adatközlők:

- özv. Nagy Lajosné, Gál Erzsébet (1910), Kászonfelltíz
- özv. Márton Józsefné, Gál Mária (1914), Kászonfelltíz
- Kolumbán Józsefné, Mihály Rózália (1937), Kászonfelltíz
- özv. Koncz Antalné, Balázs Erzsébet (1927), Kászonalitíz

- özv. Bene Imréné, Bándi Róza (1929), Kászonalitíz
- Vánca János „Dobolyi” (1929), Doboly
- özv. Veress Imréné, Jánosi Mária (1922), Kászonjakabfalva, 1952-től Csíkszentsimonban
- László Andrásné, Vízi Mária (1934), Kászonjakabfalva
- özv. Koszti Jánosné, Tulit Mária (1931), Kászonújfalva
- özv. László Antalné, Fülöp Francis (1916), Kászonújfalva
- Tima Antalné, Szász Erzsébet (1945), Kászonújfalva

Jegyzetek

- Szabó T. Attila: Növényi házkörnyezet-kutatás (aedobotanika) és „in situ” génmegőrzés. Előtanulmány az etnobotanika és a népi építészet kérdésköréhez. In: Cseri M. (szerk.): *Nyugat-Dunántúli népi építészet. A Velemenben, 1995. május 29–31-én megrendezett konferencia anyaga*. Szentendre–Szombathely, 1999. 509–536.
- Kós Károly: Népi építkezés Kászonban. In: *Erdély népi építésze*. Kelenföld Kiadó, Szekszárd, 1989. 201–202. o.
- Kristó Tibor: *Csíki néprajzi gyűjtések. Különös tekintettel a kismesterségekre*. Csíkszereda, 1995. és András Ignác: *A halálkapu mögött*. Verbum kiadó, Kolozsvár, 2009.
- Kristó Tibor: i. m., 56. o.
- Uo. 46–48. o.
- Kristó Tibor: *Csíki néprajzi gyűjtések. Különös tekintettel a kismesterségekre*. Csíkszereda, 1995. 25–27.
- Ştefan Csűrös: Geobotanische Forschungen in Casin (Kászon) Becken (Ostkarpaten). In: *Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 19 (1–4)*, 1973, 55–71. o.
- Csűrös István – Csűrös Margit – Pálfalvi Pál: A Csíki-havasok néhány növénytársulásának ökológiai jellemzése. In: *Acta Hargitensia*, Csíkszereda, 1980. 417–432.
- Csűrös-Káptalan Margit: Adatok a kászoni medence gombaflórája ismeretéhez. In: *Studia Univ. Babeş şi Bolyai Biologia*, Cluj, 3, II., Fasc. 2, 41–45, 1958.
- Kós Károly: Népi építkezés Kászonban. In: *Erdély népi építésze*. Kelenföld Kiadó, Szekszárd, 1989. 201–202. o.
- András Ignác: *Kápolna a falu felett*. Verbum kiadó, 2009, 33–34 o.
- Uo. 24. o.
- Pálfalvi Pál: A Gyimesi-hágó környékének flóralistája I. rész, VII (2011). 401–426. o., II. rész, VIII (2012). 375–396. o. *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, Csíkszereda, 2011–2012.
- Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 121. o.
- András Ignác: *Kászonszék népi gyógyászata*. Verbum kiadó, Kolozsvár, 2011.
- Magyar Zoltán (2008): Kászoni népmondák. In: *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, 2008. 614–615. o.
- Sztojka Tamás: Fejfák, sírkövek emlékezete. In: *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár–Napoca, 1982. 289–299. o.

Czagány Zsuzsa – Gilányi Gabriella

Felfedezések erdélyi levéltárakban

A Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport töredékfeltáró útja

Régóta tervezett erdélyi kutatókörütrunkra indultunk 2024. május 12-én a Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport tagjaiként mi, e cikk szerzői, és Tóka Borbála. A három helyszínen – Kolozsváron, Gyergyószentmiklóson és Csíkszeredában – folytatott kutatásnak kettős célja volt: egyrészt minél több középkori kottás kódextöredék föltárása, azonosítása és digitalizálása, másrészt az új leletek elhelyezése a középkori Erdély liturgikus zenei forrástérképén. Az utóbbi cél persze inkább távlati, hiszen az eléréséhez szükséges mélyelemző munka jórészt a helyszíni terepszemlét követően következik majd.

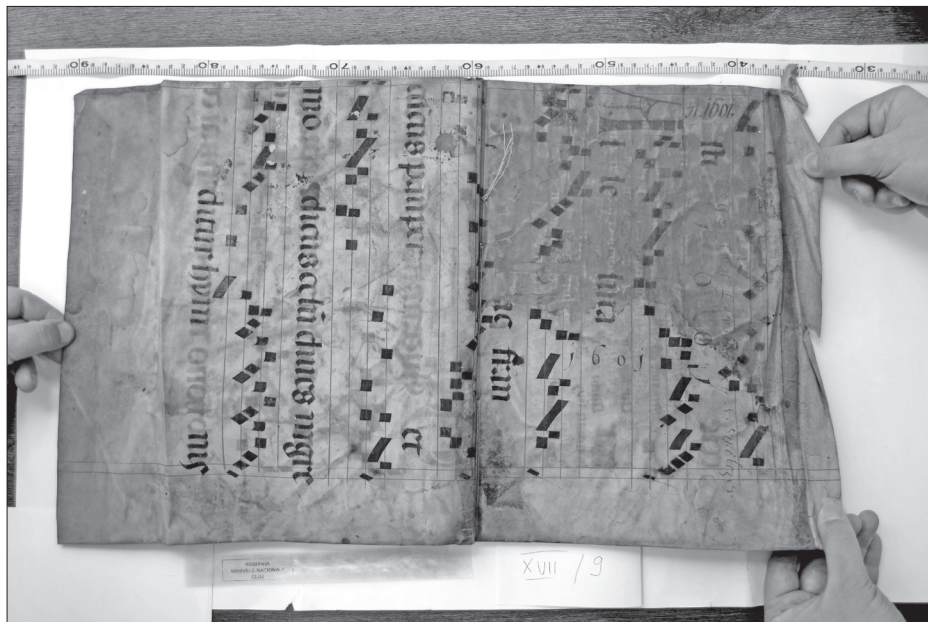
Azt azonban már most elmondhatjuk, hogy a kutatás minden várakozást fölülmúlóan sikeres volt: mivel a szerencse is mellénk szegődött, az előre gyanított, de legalábbis óvatosan remélt eredményekhez további, váratlan

fölfedezések társultak. Ezekből a legváratlanabb a kolozsvári állami levéltárban (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj) ért minket, ahová inkább csak becsületből tértünk be, hogy egy régi adósságunkat lerójjuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjteményének egyik felvétele alapján ugyanis régóta tudtuk, hogy a kolozsvári levéltárban őrzik azt az 1523–1549-es évek tanácsai jegyzőkönyveit egybefogó besztercei (Bistritz/Bistrița) iratanyagot, amelyet egy 14. századi kottás kódex lapjába kötöttek. Az 1950-ben készített homályos, fekete-fehér fényképen a pergamen borítóból nem sok minden látszott: sem a kötés típusa, sem a palliumként használt kódexlapok mennyisége és mérete nem volt biztonsággal megállapítható. A helyszínen kiderült, hogy nem egy, hanem négy besztercei protokollumot

A Kolozsváron, Gyergyószentmiklóson és Csíkszeredában folytatott kutatásnak célja volt: minél több középkori kottás kódextöredék föltárása.

A csapat és a töredékek a Kolozsvári Állami Levéltárban

Szent Ferenc alleluja-ének az egyik kolozsvári töredéken. Képek: Czagány Zsuzsa, Gilányi Gabriella

is kottás kódexlap borít, s mindegyik más-más 14–16. századi anyakódexből származik. Mivel a városi magisztrátusok iratait a 16–17. században szinte mindig a helyben kéznél levő, már nem használt kódexek kimetszett és méretre szabott lapjaiba kötötték-hajtogatták, joggal feltételezhetjük, hogy a beszercei protokollumok esetében sem volt ez másképp. S ha így van, a négy iratcsomó borítójául szolgáló fragmentumok mögött négy helybéli középkori kódex válik egyszerre tapinthatóvá, a legfontosabb észak-erdélyi szász központ, Beszterce világi és szerzetesi egyházainak négy közvetlen, liturgikus zenei forrása.

Az igazi meglepetés azonban a beszercei anyag átvizsgálása után következett. A levéltáros, Flóra Ágnes, akinek segítségét ezúton is nagyon köszönjük, lelkesedésünket látva további, immár helyi, kolozsvári protokollumokat hozott ki a raktárból. A túlnyomórészt 17. századi iratokat tartalmazó tíz köteg további tíz, kottás kódextöredéket jelentett. Ezúttal azonban három közülük ugyanabból az anyakódexből, a magyar zenetörténeti kutatásban Kolozsvári graduálénak nevezett pompás, 16. századi kottás misekönyvből származott. A gyulafehérvári Batthyáneumban őrzött hatalmas kódex szinte biztosan a kolozsvári Szent Mihály-templom kóruskönyvei közé tartozott egykor. Az elején és végén is csonka korpuszt a múlt század hetvenes éveiben a bencés szerzetes-zenetörténész Szigeti Kilián két lappal tudta kiegészíteni, az utóbbi években pedig Adrian Papahagi román irodalom- és könyvtörténész egy harmadik lappal gyarapította a kódexből

származó töredékek számát: ma mindhárom a Román Akadémia kolozsvári fiókja könyvtárának régikönyves állományában található. Az Állami Levéltárban most megtalált három fólióval a graduále elveszett és megkerült lapjainak száma a duplájára emelkedett.

Az út következő állomása Gyergyószentmiklós volt, ahol kutatócsoportunk először láthatta közelről azt a 15. századi erdélyi antifonáletöredéket, amelyet még a járvány évében kapott digitális másolatban Bernád Ritától, a Gyulafehérvári Főegyházmegeye főlevéltárosától. A fragmentum most a gyergyószentmiklói templom kincseit bemutató, Bernád Rita által rendezett kiállításon látható a Tarisznyás Márton Múzeumban. A kiváló és fáradhatatlan levéltárosnak nemcsak ezt az egy fragmentumot köszönhetjük, hanem sok egyebet is. Többek között a Gyergyói misszálét, amely nem töredék, hanem egy teljes, 1428-ban másolt, sokáig a gyergyószentmiklói Szent Miklós-templom plébániáján őrzött kódex, s amelyet a Gyergyószentmiklói Gyűjtőlevéltárban tanulmányozhattunk és digitalizálhattunk.

Utolsó két napunkat Muckenhaupt Erzsébet muzeológus és kötetstörténész, Karda-Markaly Aranka, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum igazgatója, valamint Kósa Béla művészettörténész segítségével a múzeumban őrzött 26 kottás kódextöredéknek szenteltük. Ráadásul pedig azzal a 15. századi erdélyi antifonáletöredékkel foglalkoztunk, amely a Csíksomlyón őrzött, de a mikházi ferences kolostorból származó 17. századi könyvek egyikét

borítja. Ez a találat igazi szenzáció, hiszen annak a középkori anyakódexnek egy újabb lapja, amelynek eddig öt töredékét ismertük, s amellyel csapatunk paleográfus tagja, Gilányi Gabriella évek óta foglalkozik.

A földarabolt kódex töredékei jobbra véletlenszerűen kerültek elő az elmúlt években. Legelőször 2016-ban Budapesten, a Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának egyik kottás könyvborítóján bukkant fel az egykori antifonále különleges, szemet gyönyörködtető hangjegyrírása, amely a középkori magyar notáció egyik leg szebb – erdélyi – típusaként jellemezhető. Ugyanerre a különleges kottaképre figyeltünk föl a Gyöngyösi Ferences Könyvtár egyik 16. századi könyvének borítóján is. A két fragmentum minden kétséget kizáróan összetartozott. Később ismét ugyanahhoz az anyakódexhez vezettek a szálak: ezúttal a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum könyvtárában tűnt fel egy újabb pergamenfólió az erdélyi antifonáléból. Ekkor már 2018-at írtunk. A következő két töredék ott került a kezünkbe, ahol arra a legkevésbé számítottunk: egy szlovákiai kutatóutunkon, a turóc-szentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár szakolcai ferences könyvei között – ismét borítóként szolgálva. Ehhez az öt testvértöredékhez tehetjük most hozzá hatodikként a csíksomlyói-mikházi könyv kötéseként fennmaradt fragmentumot.

Az eddig föltárt hat töredéket ma három ország öt gyűjteménye őrzi, sajátos módon kapcsolva össze a magyarországi, szlovákiai és erdélyi könyv- és levéltárakat. Az újabb fragmentumok előkerülésébe vetett reményt a továbbiakban sem kell feladni: tapasztalataink azt mutatják, hogy a történelmi Magyarország területén bárhol lapulhat egy-egy rész a régi zsolozsma-énekeskönyvből.

Az erdélyi katolikus egyház szörnyű károkat szenvedett a középkorban, liturgikus zenei kódexei szinte mind megsemmisültek, a jellegzetes, sallangos-kerekded erdélyi kottairást csupán töredékekből tudjuk rekonstruálni. Mindez felértékeli szerepüket a kutatásban. Bár csupán töredékekről, szakadozott pergamenlapokról, gerincet erősítő csíkokról és csak egészen ritkán egészben fölhasznált fóliókról van szó, az ezekből nyert adatok mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a középkori Erdély zenetörténeti forrástérképét, különleges gregorián kottairásváltozatait egyre árnyaltabban és pontosabban rajzolhassuk meg.

Laczkó Vass Róbert

Makkai János be nem teljesedő 80. születésnapjára

É

szre sem vettem, mikor fogyott el a piacról a *Nyitott Szemmel* című sorozatunk nagy sikerű, második kötete. Fajsúlyos, terjedelmes és gazdag volt ez a kiadvány, mind közül a legszínesebb tartalommal telerakva. Talán ezért is kapkodták el a könyvesboltok polcairól. Nem követtük figyelemmel, hogy mi történik a kiadványaikkal, hiszen azoknak élniük kellett a maguk életét, amint elpárologt róluk a nyomdafesték szaga. Egyszerűen csak arra ébredtünk, hogy hiába keressük, nincs belőle több. Elfogytak a tisztelet-példányok is, fölvásárolni sem maradt legalább egy-két kallódó példány...

Azóta sokan keresték nálam is, a kiadónál is, a könyvesboltokban is. Pontosan elmondták, miért keresik, milyen témakör iránt érdeklődnek – és ami a legfontosabb: kiről szeretnének olvasni benne. Köztük volt Makkai János bányamérnök, a sorozat egyik leg-hűségesebb követője, hozzászólója, később vendége és előadója, akivel ebben

a Házban, ebben a kíváncsi, de soha nem rátarti és felfuvalkodott kultúrközegben találkoztam először, s ahol a bányamérnökök épp annyira jól érzik magukat – és egymást! –, mint az akadémikusok, az egyetemisták vagy a háziasszonyok. A mi közönségünk talán a legheterogénebb egész Kolozsváron.

Eleinte tisztos távolságból méregettük egymást. Életem java része a nyilvánosság előtt zajlik, de a sokat látott, éppen ezért már visszafogott és bölcs öregurak nehezebben adják meg magukat. Makkai János is keményebb dió volt számomra, s bizony el kellett telnie néhány évnek, hogy kiderítsem: tökéletes beszélgetőtársam lehet abban a sorozatban, amelyet – mint később kiderült – maga is nagyra tartott.

Azt hiszem, így kezdődnek a becsületes, őszinte barátságok: méregettük egymást, keressük, majd megtaláljuk a metszéspontjainkat, és bármennyire

Makkai János tökéletes beszélgetőtársam lehetett abban a sorozatban, amelyet maga is nagyra tartott.

Makkai János (1944–2021) születésének 80. évfordulóján Születésnapomra címmel átfogó gyűjteményes emlékiállítást rendeztek a néhai bányamérnök-képzőművész gyermekei

A megnyitón beszédet mondott Kós Katalin, a Györkös Mányi Albert Emlékház vezetője, Szebeni Zsuzsanna, a Liszt Intézet Sepsiszentgyörgy vezetője, valamint Makkai János özvegye és gyermekei

közös is lesz a két halmaz metszetének varázsa, megmarad a tisztelet az iránt, amit a másik emberből csak nehezen, csak nagy sokára, vagy talán soha nem fogunk megismerni.

Makkai János bányamérnökkel Mongóliába mentünk aranyat ásni – s találtunk arany helyett szarvasköveket, amelyekről talán ő tudta Kolozsváron a legtöbbet. Szenvedélyesen kutatta, mi közünk lehet nekünk, Ázsiából vándorolt európai magyaroknak ezekhez a szkíta monolitokhoz, amelyekre ha nem éppen szarvasokat, hát eurázsiai karakterű emberábrázolásokat faragtak.

Magyarjárás Mongóliában? A kérdés nyilván spekulatív, de ha már ekképpen megszelídítettük és visszajára fordítottuk magunknak a tártjárás fogalmát, miért ne tehetnénk fel olyan kérdéseket is, amelyek vakmerőbbek a hajdani mongoloknál? Valamikor a földgolyó dogmatikusan lapos volt: életre-halálra esküdöztek, hogy mozdulatlanul áll az univerzum közepén, mint egy monolit; és indexre tették vagy máglyára küldték azokat, akik szerint mégis mozog. És mi lett a vége? Lassacskán leszédülünk róla, ha nem lassulunk egy kicsit. Hát majd veszik a fáradságot a kései

A tárlaton Makkai János rajzai, pasztelljei, szarvaskövei, rézdomborításai, festményei, festett csempéi, mozaikjai és kövecskéi voltak láthatók. Képek: Simon Deuten

szakemberek, és kikutatják, hogyan is kerültek európai arcok a mongol sztyeppék monolitjaira. Tévedünk né tán? Miért is ne? Tévedések talaján fogantak a legnagyobb felfedezések eddig is.

És magyarázta, hogy a kőbe kalapált szarvasok jellemzően az ég felé nyargalnak, némelyikük pedig rovásírással adja tudtunkra, hogy agancsai között hordozza az imádságainkat. Vajon mi-féle túlvilágra készül? Vagy egyszerűen csak a másvilágra nyargal? Mondom: egy más világ felé, mint a mi csodaszarvasunk?

Haza persze nem hozhatott ezekből a monolitokból, pedig a csodaszarvas legendáján cseperedő európai magyaroknál nem is érezhette volna jobban magát sehol a világon. Hát faragott belőlük egy tucatra valót, jóval kisebbeket, mint a sztyeppé monolitjai, de legalább annyira lendületes szarvasokkal, hogy a Kárpát-medencében rekedt ősimádságok szépen a helyükre kerülhessenek.

Amikor vendégül látott az otthonában, más is előkerült a tudományából: bizánci típusú mozaikokat készített, olyan technikai tudással és türelemmel, hogy a színes kavicsokból nagy műgonddal kibontakozó Theotokoszok, Hodégétriák és Eleuszák fölkérezkedtek néhány ortodox templom falára. Nem értettem pontosan a szarvaskövek és Madonnák összefüggéseit, de legbelül mégis éreztem, és azóta egyre jobban érzem, hogy szervesen tartoznak egymáshoz: a bizánci Madonnák ugyanúgy imádságokat hordoznak a mennybe, mint a sztyeppéi csodaszarvasok. Látjuk az ikont, érezzük a mozdulatlanság és következetesség erejét ebben a szertelen jövés-menésben, miközben a szakrális paraván mögött valami titokzatos Jákob-lajtorján a legféltebb fohászaink épp fölfelé kapaszkodnak az Istenszülő személyes ajánlásával.

Olyan ez, mint a zárandokútlevelebe nyomtatott pecsét: itt járt Makkai János bányamérnök, szarvaskőfaragó, Madonna-készítő, s ha figyelmesebbek vagyunk mindannyian, akik ismertük és a magunk módján becsültük a szerezésében és alaposágában el-eltünetező Makkai bácsit, észrevehetjük saját kredenciálunkban a maga faragta pecsételő nyomát: azon egy icipici csodaszarvas száguld valamerre – s mi nyargalunk a hátán.

(Elhangzott Kolozsváron, a Györkös Mányi Albert Emlékházban, 2024. június 12-én.)

et constituisti e um super o

pe za ma nuu tuaru

do mie **com** **Maia**

gloia eius in salutar tu

gloria et magnu decore impo

nes super e um domie **sancto**

A uchi autem nimis honora

ta sunt anna tuu de us nimis

R
Z
O
V

Handwritten notes in the bottom left corner, including numbers like 175, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.

